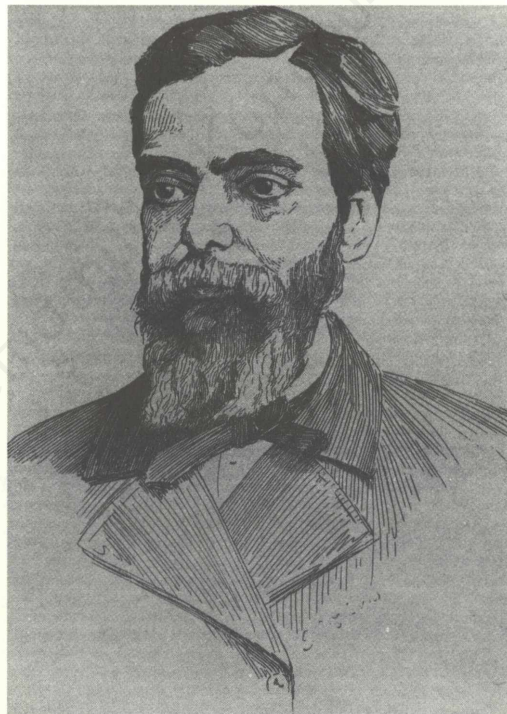

μικροφιλολογικά τετράδια 10

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ
ΣΤΟΝ ΤΑΧΥΔΡΟΜΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
(1898-1900)

Επιλογή - Επιμέλεια - Παρουσίαση
Σωτήρης Τσέλικας

Λευκωσία 2011

Εξώφυλλο: Ο Εμμανουήλ Ροΐδης, σχέδιο του Οδ. Φωκά.

μικροφιλολογικά τετράδια 10

Παράρτημα περιοδικού μικροφιλολογικά (αρ. 30)

Εμμανουήλ Ροΐδης, Πολιτική αρθρογραφία στον Ταχυδρόμο Κωνσταντινουπόλεως
(1898-1900)

Επιμέλεια: Σωτήρης Τσέλικας

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Στο «Βιογραφικό Σημείωμα», που προτάσσει στην έκδοση των Έργων του Ροΐδη, ο Ανδρεάδης εκφράζει την απαισιόδοξη σκέψη ότι η δημοσιογραφική παραγωγή του Ροΐδη «έν τισι θά παραμείνη άγνωστος, διότι πολλά έγραφεν ό Ροΐδης άνωλύμως έν τή Τεργεσταία Ήμέρα, τώ Ταχυδρόμω Κωνσταντινουπόλεως και άλλαις έφημερίσι του έξωτερικού». ¹ Στον «Πρόλογο» όμως του έβδομου τόμου της έκδοσής του, κάνοντας λόγο για το μαρτύριο που δοκίμασε κατά την επιλογή των δημοσιογραφικών άρθρων του Ροΐδη που θα αναδημοσίευε, επειδή «πάντα σχεδόν τά άρθρα ήσαν άξια λόγου», συμπληρώνει σε σημείωση «καθώς και αι πλείσται τών είς τήν Τεργεσταίαν Ήμέραν ή τόν βυζαντινόν Ταχυδρόμον σταλεισών κατά καιρούς ανταποκρίσεων». ² Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο ίδιος είχε καταφέρει να εντοπίσει την ανώνυμη αρθρογραφία του Ροΐδη στον Ταχυδρόμο, και μάλιστα την έκρινε αξιόλογη. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι πληροφορίες του Ανδρεάδη, που είναι και οι μόνες που ως τώρα είχαμε για το συγκεκριμένο θέμα, επιβεβαιώνονται κι από τον ίδιο τον Ταχυδρόμο, ο οποίος στη νεκρολογία που δημοσιεύει μετά τον θάνατο του Ροΐδη σημειώνει: *Τό τελευταίον στάδιον τής δημοσιογραφικής δράσεως του διακεκριμένου συγγραφέως απέτέλεσαν αι πολιτικά άλληλογραφίαι αυτού προς τό ήμέτερον φύλλον ού τακτικός ανταποκριτής επί τετραετίαν και πριν ή καταληφθή υπό τής αδυναμίας τής ηλικίας διετέλεσεν (Ταχυδρόμος, αρ. φ. 1656, 10 Ιανουαρίου 1904).*

Αν και ανυπόγραφη, η αρθρογραφία του Ροΐδη στον Ταχυδρόμο δεν είναι δύσκολο να εντοπιστεί. Συγκεκριμένα, από τον Απρίλιο του 1898, που αρχίζει η κυκλοφορία της εφημερίδας, ως τον Ιανουάριο του 1904, που πεθαίνει ο Ροΐδης, ο Ταχυδρόμος δημοσιεύει σταθερά δύο ειδών ανταποκρίσεις από την Αθήνα: (α) Η πρώτη έχει χρονογραφικό χαρακτήρα, δημοσιεύεται στη στήλη «Αττικά Χρονογραφήματα» και υπογράφεται με το ψευδώνυμο «Ήρώδης ό Αττικός» (=Μπάμπης Άννινος). (β) Η δεύτερη έχει πολιτικό χαρακτήρα, φέρει στην αρχή της πάντοτε την ένδειξη «Άλληλογραφία “Ταχυδρόμου”» και στη συνέχεια τον τόπο και χρόνο αποστολής (Έν Άθηναις, τή ...), και συνήθως φιλοξενείται στη στήλη «Ό Ταχυδρόμος έξ Έλλάδος». ³ Σπανιότερα, όταν υπάρχουν σημαντικές εξελίξεις, μεταφέρεται στην πρώτη σελίδα με κάποιον επικαιρικό τίτλο, π.χ. «Ή πολιτική κίνησις έν Έλλάδι». Οι πολιτικές ανταποκρίσεις, κατά το διάστημα Απρ. 1898 - Σεπτ. 1900, δημοσιεύονται ανυπόγραφα, ενώ από τον Σεπτέμβριο του 1900 και μετά φέρουν την υπογραφή «Παρατηρητής». Δεν γνωρίζω ποιος κρύβεται κάτω από το ψευδώνυμο «Παρατηρητής», σίγουρα όμως δεν είναι ο Ροΐδης, γιατί συνεχίζει να αρθρογραφεί και μετά το 1904. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, είναι προφανές ότι «αι πολιτικά άλληλογραφίαι», τις οποίες ο Ροΐδης έστειλε στον Ταχυδρόμο ως «τακτικός ανταποκριτής» του, πριν καταβληθεί από τα γηρατεία, θα πρέπει να ταυτιστούν με την ανώνυμη πολιτική αρθρογραφία της περιόδου 4.1898-9.1900. ⁴

Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και από μια σειρά εσωτερικών στοιχείων των ανταποκρίσεων, που καθιστούν την απόδοσή τους στον Ροΐδη όχι μόνο πιθανή, αλλά και βέβαιη. Αρκούμαι στην παράθεση μερικών βασικών: Ταχ. 85, 28.7.1898: μεγάλο μέρος της συγκεκριμένης ανταπόκρισης συνίσταται σε αναδημοσίευση των αρχικών παραγράφων από το άρθρο του Ροΐδη «Αί απόστολοι τής γυναικείας χειραφετήσεως» Ταχ. 98, 12.8.1898: ο Ροΐδης θυμάται ότι ξεκίνησε την αρθρογραφία του με θέμα την εξωτερική ελληνική πολιτική προεκοσαστίας «τή έμπνεύσει» του Τρικούπη, εννοώντας προφανώς την αρθρογραφία του στην Ώρα και κυρίως τις ετήσιες επιθεωρήσεις του Ταχ. 556, 2.3.1900: γίνεται λόγος για τη φαιδρότητα που συνήθως επικρατεί κατά «τήν έορτήν τών νεκρών», μια ιδέα που ο Ροΐδης θα αναπτύξει εκτενέστερα δύο χρόνια αργότερα στο κείμενό του «Ψυχοσάββατον» Ταχ. 593,

21.4.1900: αναφέρεται ως παράδειγμα το Λύκειο Ευαγγελίδη στη Σύρο και η παράσταση σε αυτό της τραγωδίας *Εσθήρ* του Ρακίνα, στην οποία έλαβε μέρος και ο ίδιος ο Ροΐδης.

Θυμίζω συνοπτικά κάποια βασικά στοιχεία για την πολιτική κατάσταση της συγκεκριμένης περιόδου, απαραίτητα για την κατανόηση της αρθρογραφίας του Ροΐδη. Μετά τον ατυχή πόλεμο του 1897 κυριαρχεί στον πολιτικό λόγο η συζήτηση για την παθολογία του ελληνικού πολιτικού συστήματος, που θεωρείται ότι ευθύνεται για την καταστροφή, ενώ επιτακτικό είναι το αίτημα για μεταρρυθμίσεις. Ως παθολογικά στοιχεία επισημαίνονται συνήθως ο άκρατος κοινοβουλευτισμός, η πρόωρη και ανεπιτυχής μεταφύτευση στην Ελλάδα ξένων θεσμών, η βουλευτοκρατία, η συναλλαγή και το κομματικό κράτος. Πέραν των επιμέρους διοικητικών μεταρρυθμίσεων που προτείνονται, συχνά επανέρχεται και η πρόταση για μεταρρύθμιση του ίδιου του πολιτεύματος με περιορισμό της εξουσίας του κοινοβουλίου και παράλληλη ενίσχυση του ρόλου του Βασιλιά. Ο Γεώργιος θα εκμεταλλευτεί αυτό το κλίμα, προκειμένου να αναβαθμίσει το κύρος της βασιλικής εξουσίας, που είχε τρωθεί κατά τον πόλεμο, και θα τεθεί επικεφαλής του πολέμου κατά της συναλλαγής και της κοινοκρατίας, ενώ θα προχωρήσει και σε μια σειρά επεμβάσεις στην πολιτική ζωή, χρησιμοποιώντας ως άλλοθι τη διασταλτική ερμηνεία των συνταγματικών δικαιωμάτων του Θρόνου. Έτσι στις 18.4.1897, θα καταφέρει να απομακρύνει τον Δηλιγιάννη από την πρωθυπουργία και να επιβάλει ως πρωθυπουργούς αρχικά τον Δημ. Ράλλη (Απρ.-Σεπτ. 1897) και στη συνέχεια τον Αλ. Ζαΐμη (Σεπτ. 1897-Φεβρ. 1899· ο τελευταίος, αν και ανεπιός του Δηλιγιάννη, θα αποσπαστεί από το κόμμα του). Οι δύο αυτές βασιλικές κυβερνήσεις μειοψηφίας θα επιβιώσουν εκβιάζοντας ουσιαστικά την ανοχή της πλειοψηφίας του Δηλιγιάννη, ο οποίος δεν επιθυμούσε την προκήρυξη εκλογών, φοβούμενος πιθανή πανωλεθρία. Παράλληλα όμως ο Δηλιγιάννης δεν θα άψει να καταγγέλλει τον Βασιλιά για συνταγματική εκτροπή, επειδή δεν αναθέτει στον ίδιο τον σχηματισμό κυβέρνησης ως εκπρόσωπο της πλειοψηφίας. Εκλογές θα γίνουν τελικά στις 7.2.1899 με νικητή τον τρικουπικό Γ. Θεοτόκη, ο οποίος θα σχηματίσει κυβέρνηση στις 2.4.1899, επαναφέροντας την πολιτική ζωή στη συνταγματική ομαλότητα.⁵

Ο Ροΐδης στις πολιτικές ανταποκρίσεις του εντάσσεται πλήρως σε αυτό το κλίμα κριτικής του άκρατου κοινοβουλευτισμού και της συναλλαγής, αναπτύσσοντας λεπτομερέστερα ιδέες που είχε υποστηρίξει και σε προγενέστερα κείμενά του. Βλέπει θετικά τις παρεμβάσεις του Γεωργίου στην πολιτική ζωή, θεωρώντας ότι η βασιλική εξουσία είναι η μόνη που μπορεί να αποτελέσει ανάχωμα στην ακολασία των κομμάτων, έστω κι αν οι ενέργειές της κινούνται στα όρια του Συντάγματος. Υποστηρίζει τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των κυβερνήσεων Αλ. Ζαΐμη και Γ. Θεοτόκη, ενώ σχηματικές είναι οι κρίσεις του για τους περισσότερους πολιτικούς άνδρες της περιόδου. Ο μόνος που δέχεται σταθερά τα πυρά του, σχεδόν ως προσωποποίηση της συναλλαγής, είναι ο Θ. Δηλιγιάννης.

Περιορίζομαι κατ' ανάγκη σε αυτά τα απολύτως στοιχειώδη συστατικά στοιχεία, για να παραχωρηθεί ο περισσότερος χώρος στον ίδιο τον Ροΐδη. Σχεδιάζω όμως εκτενέστερη παρουσίαση της αρθρογραφίας του στον *Ταχυδρόμο* σε προσεχές άρθρο μου, ενώ σύντομα θα είμαι σε θέση να παρουσιάσω και την αρθρογραφία του στη *Νέα Ημέρα*.⁶ Η ανθολόγηση που ακολουθεί δεν είναι παρά ένα ελάχιστο δείγμα από τις 172 συνολικά ανταποκρίσεις που ο Ροΐδης έστειλε μεταξύ 16.4.1898 και 13.9.1900.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α.Μ. Ανδρεάδης, «Εμμανουήλ Ροΐδης (Βιογραφικόν Σημείωμα)», στο: Εμμανουήλ Ροΐδου Έργα, τόμ. 1, Αθήνα, Φέξης, 1911, σ. νσ' (=Ροϊδικά Μελετήματα 1911-1934, επιμ. Π. Μουλλάς, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2010, σσ. 113-4.

2. Α.Μ. Ανδρεάδης, «Πρόλογος» στο: Εμμανουήλ Ροΐδου Έργα, τόμ. 7, Αθήνα, Φέξης, 1914, σ. θ', σημ. 2 (=Ροϊδικά Μελετήματα 1911-1934, ό.π., σ. 267, σημ. 7).

3. Στη στήλη «Ο Ταχυδρόμος έξ Έλλάδος» αναδημοσιεύονται σύντομες ειδήσεις από την Ελλάδα ερασιμμένες από διάφορες αθηναϊκές εφημερίδες. Η πολιτική ανταπόκριση έξ Αθηνών φιλοξενείται στη συγκεκριμένη στήλη μία ή δύο φορές την εβδομάδα.

4. Η μόνη ανακρίβεια στο σημείωμα του Ταχυδρόμου εντοπίζεται στο ότι ο Ροΐδης ήταν ανταποκριτής του για μία τριετία περίπου και όχι τετραετία.

5. Για την πολιτική ζωή της περιόδου σημαντικό βοήθημα είναι το έργο της Νίκης Μαρωνίτη, Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα» στην Ελλάδα 1880-1910, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2009, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.

6. Προς το παρόν ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να βρει ολόκληρη την αρθρογραφία του Ροΐδη στον Ταχυδρόμο στην «Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής», στην οποία κι ο ίδιος στηρίχτηκε. Δυστυχώς, όμως, στο συγκεκριμένο σώμα λείπουν οι σελ. 1-2 του πρώτου φύλλου (16.4.1898), και μόνο στην αρχή της τρίτης σώζεται το τέλος της πρώτης ροϊδικής ανταπόκρισης. Η έλλειψη αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί εικάζω ότι στην αρχή της ανταπόκρισης θα υπάρχει κάποιο σχόλιο της εφημερίδας για τον συγκεκριμένο συνεργάτη της, όπως υπάρχουν σχόλια για τους συγγραφείς κάποιων κειμένων της τρίτης σελίδας. Με τον Λάμπρο Βαρελά σχεδιάζουμε να συγκεντρώσουμε την πολιτική αρθρογραφία του Ροΐδη, που είναι δυνατόν να εντοπιστεί και να ταυτιστεί, και να προχωρήσουμε στην ηλεκτρονική, καταρχάς, δημοσίευσή της. Ευχαριστώ κι από εδώ τον Λ. Παπαλεοντίου και τον Λ. Βαρελά για την πρόθυμη ένταξη της ανθολογίας των συγκεκριμένων ροϊδικών άρθρων στα «Τετράδια» των Μικροφιλολογικών.

Αθήναι, 27 Άπριλίου [1898]

Άν ύπάρχη τι, δια τὸ ὁποῖον πρέπει πᾶς Ἕλλην ὀλοψύχως νὰ λυπηται, τοῦτο εἶναι ὅτι τοσαῦτα παρήλθον ἔτη πρὶν ἢ ἀποφασίση ὁ βασιλεὺς νὰ ἔλθῃ εἰς ἄμεσον μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ κοινωϊάν. Ἀπὸ τριάκοντα πέντε ἤδη ἔτων βασιλεύει καὶ ἐπὶ τρεῖς ἢ τέσσαρας κατ' ἔτος μῆνας ἀπουσιάζει ἀπὸ τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους αὐτοῦ, καὶ ἐν τούτοις δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ ἂν ἐλέγομεν, ὅτι ἦτο μέχρι πρό τινων ἡμερῶν πολὺ γνωστότερος εἰς τοὺς Εὐρωπαϊοὺς ἢ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπηκόους. Κατ' ἔτος τὸν ἔβλεπον οἱ Γερμανοί, οἱ Δανοὶ καὶ οἱ Παρισιοί, ἐνῶ εἰς τρεῖς ἢ τέσσαρας περιορίζονται αἱ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐκδρομαὶ αὐτοῦ, αἱ ἄλλως βραχύταται, ἐπισημόταται καὶ καθαρῶς τυπικαί. Διὰ τοὺς πλείστους τῶν ἐπαρχιωτῶν ἦτο ὁ βασιλεὺς ἀφηρημένον, ἀπροσπέλαστον καὶ ὑπερνέφελόν τι ὄν, ἐνθυμίζον τὸν ὑπερούσιον θεὸν τῶν νεοπλατωνικῶν φιλοσόφων, τὸν οὐδὲν ἔχοντα κοινὸν πρὸς τὸ κτίσμα αὐτοῦ, τοῦ ὁποῖου ἢ περιαγωγή ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς ἄλλους κατωτέρους θεοὺς.¹ Τίς ἦτο ἢ αἰτία τῆς τοιαύτης ἀπομονώσεως; Τὸ συμφέρον τῶν κομμάτων, θεωρούντων ἐπιζήμιον αὐτοῖς τὴν συγχρώτισιν τοῦ ἡγεμόνος μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ; Ἡ ἄγνοια τῆς δυνάμεως αὐτοῦ πρὸς βελτίωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων; Ἡ ἀπογοήτευσίς; ἢ τίς ἄλλη; Τοῦτο δὲν ἐξετάζομεν σήμερον. Ἀντὶ ν' ἀναζητήσωμεν τίνα τὰ αἷτια τῆς ὑπάρξεως δυσπερβλήτου μεσοτοῖχου μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς βασιλείας, προτιμῶμεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ μεσότοιχον τοῦτο διεσείσθη, ἢ μάλλον κατέπεσεν ἤδη, καὶ νὰ ἐλπίσωμεν, ὅτι αὐτοὶ οἱ λόγοι, οἵτινες ἐπήγαγον τὴν κατὰπτωσιν, θέλουσι καταστήσει ἀδύνατον καὶ τὴν ἐκ νέου ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ. Τὴν ἐλπίδα ταύτην στηρίζομεν εἰς τὸ ὅτι ἐδέησε νὰ ἐπέλθῃ ἐξαιρετικὴ συρροὴ λυπηρῶν γεγονότων, ὅπως διανοιγῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ λαοῦ καὶ πεισθῇ αὐτὸς ὁ ἡγεμῶν, ὅτι στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀγάπης τῶν ὑπηκόων του δύναται νὰ ἐργασθῇ ἀνευδοκίμως πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων, οὐδὲν ἔχων νὰ φοβηθῇ ἐκ τῆς ὀργῆς τῶν κομμάτων. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι οὐδὲ κατὰ τὸ παρελθὸν ἦτο εὐλογος ὁ φόβος οὗτος, ἀλλὰ μετὰ τὰ τελευταῖα γεγονότα, ἀφοῦ ἔγινε καὶ τοῖς τυφλοῖς δῆλον, ὅτι ὡς διὰ θαύματος ἐσώθημεν

ἀπὸ τελείας καταστροφῆς καὶ παραίτιος ταύτης ἦτο μόνη τῶν φατριῶν ἡ ἀκολασία, ἀδύνατον ἀποβαίνει νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ἐξακολουθοῦσι νὰ εἶναι ἐπικίνδunami οἱ δημαγωγοί, οἱ πρῶν ἐπισείοντες ὡς φόβητρον τὴν κομματικὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ ἀπειλοῦντες. Ἐνδέχεται νὰ ἦτο καὶ τότε ἡ σπάθη, ἦν ἐπέσειον, ξυλίνη, ἀλλὰ μόνον σήμερον ἀπεδείχθη ἀναμφισβητήτως τοιαύτη.

Τοιοῦτος, πιστεύω, εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἡ βασιλικὴ περιήγησις προσλαμβάνει καθ' ἐκάστην πολιτικώτερον χαρακτῆρα. Πολλὰ μὲν ἀνεγείρονται ἀψίδες, πολλὰ παρατίθενται συμπόσια, πολλὰ τελοῦνται ἀγροτικὰ πανηγύρεις, παρελάσεις καὶ λαμπαδηφορίαι πρὸς ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης τῶν ἐπαρχιωτῶν πρὸς τοὺς ξενιζομένους, ἀλλ' εἰς ταῦτα δὲν δίδονται τόση προσοχή, ὅση εἰς τὰ ἐκτιθέμενα περὶ τῆς καταστάσεως τῆς διοικήσεως ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπιφανῶν πολιτῶν καὶ τὰς εἰς ταῦτα βαρυσημάντους βασιλικὰς ἀπαντήσεις. Πρῶτην ταύτην φορὰν θεωρεῖται ὁ βασιλεὺς ὡς συμβολίζων τὴν εὐνομίαν, τὸ δίκαιον, τὴν διοίκησιν καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Συντάγματος, τὰ ὅποια εἶχον καταστήσει αἱ προσωπικαὶ φατρίαὶ ἄρθρα ἐμπορίου, ἢ, κατὰ τὴν καθιερωμένην φράσιν, συναλλαγῆς. Οὐδεὶς πρότερον ἀποζῶν ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ πολίτης ἐτόλμα νὰ διατυπώσῃ παράπονα κατὰ τῶν φατριῶν ἐν γένει, οἱ δὲ παραπονοῦμενοι κατὰ τινος αὐτῶν ἔπραττον τοῦτο πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἄλλης φατρίας, ὅπως ἔλθοῦσα εἰς τὰ πράγματα πράξῃ ὑπὲρ αὐτῶν τὰς αὐτὰς παρανομίας καὶ ἀδικίας, τὰς ὁποίας διέπραττεν ἡ κάτοχος τῆς ἐξουσίας κατ' αὐτῶν. Τὸν πόλεμον, τὸν ὁποῖον διεξῆγον πρότερον πρὸς ἀλλήλας αἱ φατρίαὶ, φαίνεται ἤδη διαδεχθεὶς ὁ πόλεμος, ὃν διεξάγει ὁ λαὸς κατ' αὐτοῦ τοῦ φατριασμοῦ. Αἱ μὲν φατρίαὶ ἠγωνίζοντο χάριν λαφύρων, τὰ δὲ ἔξοδα τοῦ πολέμου, οἰαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐκ περιτροπῆς νικῶσα, ἠναγκάζετο νὰ καταβάλλῃ ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὁ βαρύτερα φορολογούμενος καὶ μὴ ἔχων οὔτε διοίκησιν, οὔτε δικαιοσύνην, οὔτε ἐκπαίδευσιν, οὔτε κλῆρον, οὔτε στρατόν, οὔδ' ὅτι διήποτε ἄλλο ἐκ τῶν ὅσα ἔχουσι τὰ εὐνομούμενα ἔθνη· ἀλλ' ὁ λαὸς φαίνεται ἤδη ἐννοήσας, ὅτι, ἀντὶ ν' ἀγωνίζηται ὅτε μὲν ὑπὲρ ταύτης, ὅτε δὲ ὑπὲρ ἐκείνης τῆς φατρίας, κάλλιον θὰ ἔπραττεν ἀγωνιζόμενος κατὰ πασῶν καὶ ἐκλέγων στρατηγὸν τὸν βασιλέα. Οὔτε μόνος ὁ λαός, οὔτε μόνος ὁ βασιλεὺς ἐθεώρουσαν ἑαυτοὺς ἰκανῶς ἰσχυροὺς, ὅπως τολμήσωσι ν' ἀντιταχῶσι κατὰ τῶν κομμάτων, ἀλλ' ἡ ἔνωσις τῶν δυνάμεων αὐτῶν φαίνεται ἤδη ἀρκοῦσα καὶ ὑπεραρκοῦσα πρὸς ἐπιτυχὴ διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος, ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ ἐθνικὴ σωτηρία.

Ὅπως δὲ ἦτο, ἀδύνατον εἶναι ν' ἀρνηθῇ τις, ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν θεωροῦσι τὴν βασιλικὴν περιήγησιν ὡς ἀποβλέπουσαν εἰς διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις ἀποδειχθείσας ἀναγκαίας. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς εἰσόδου τοῦ βασιλέως εἰς Τρίπολιν ἐκυκλοφόρησαν ἀνὰ τὴν πόλιν καὶ ἐρρίφθησαν ἐντὸς τῆς ἀμάξης αὐτοῦ ἀπειράριθμα τεμάχια χάρτου φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν· «Ζήτη τὸ ἔθνος! Ζήτη ὁ βασιλεὺς! Κάτω ἡ συναλλαγὴ!» Ὑπεράνω δὲ ἐμπορικοῦ καταστήματος ἀνεγινώσκετο ἐπὶ μεγάλου λευκοῦ πίνακος γεγραμμένον διὰ μεγάλων κυανῶν γραμμάτων τὸ κατωτέρω ἄμισσον καὶ ἄμετρον, ἀλλ' ἰκανῶς ἐκφραστικὸν δίστιχον· Ζήτη τοῦ βασιλιᾶ, / χωρὶς τὸ γέρο τοῦ Μωρηᾶ.² Ταῦτα, πλὴν πλείστων ἄλλων, θεωροῦμεν ἰκανὰ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς σημασίας, ἦν ἔδωκαν οἱ Τριπολίται εἰς τὴν βασιλικὴν ἐπίσκεψιν, θεωρήσαντες αὐτὴν ὡς ἀξιόλογον εὐκαιρίαν νὰ δηλώσωσι ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ὅτι δὲν δύνανται πλέον ν' ἀνεχθῶσι τὴν τυραννίαν τῶν κομμάτων, ἦν συνέτειναν μὲν ἴσως οἱ ἴδιοι ἐκ πλάνης νὰ ἐνισχύσωσι διὰ τῆς ψήφου των, ἀλλὰ σήμερον οὐδὲν ἄλλο ποθοῦσιν ἢ τὴν ταχίστην ἀπ' αὐτῶν ἀπαλλαγὴν.

Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπανελάβον οἱ πολῖται οἱ τυχόντες τῆς τιμῆς νὰ ἐμφανισθῶσι πρὸ τοῦ ἡγεμόνος. Παρὰ δὲ τῶν ἀρχῶν ἐζήτησεν ἀκριβεῖς περὶ παντὸς πράγματος πληροφορίας, εὐτυχῶς δὲ εὐρέθησαν οἱ τολμήσαντες νὰ εἴπωσιν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς καταστάσεως, εἰς ἣν περιήλθεν ἡ διοίκησις τῆς χώρας καὶ πρὸ πάντων ἡ δικαιοσύνη. «Οἱ δικασταί,

Μεγαλειότατε, εἶπεν αὐτῷ ὁ εἰσαγγελεύς, ἀγωνίζονται κρατερῶς κατὰ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν κομμάτων».

– Ἀγωνίζονται μὲν ἐνίοτε, ἀπήνησεν ὁ βασιλεὺς, ἀλλὰ σπανίως ἐπιτυγχάνουσι.

– Κάμνουσιν ὅ,τι δύνανται.

– Τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, ἀντεῖπεν ὁ βασιλεὺς σείων μελαγχολικῶς τὴν κεφαλὴν.

Πῶς σὰς φαίνεται ἡ ἐξομολόγησις αὕτη εἰσαγγελέως λέγοντος πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι ἀναγκάζεται ἡ δικαιοσύνη νὰ διεξάγῃ κρατερόν ἀγῶνα κατὰ τοῦ πλειοψηφοῦτος κόμματος; κόμματος δηλ. ἀπαιτοῦντος παρὰ τῶν δικαστῶν νὰ ἀδικῶσι καὶ τούτους ἀναγκαζομένους νὰ ἀγωνίζονται κρατερῶς; Ὁ βασιλεὺς ἐπέθεσε τέλος εἰς τὸν διάλογον παρατηρῶν, ὅτι τὴν δικαιοσύνην ἐννοεῖ ἰσταμένην «ὑψηλά, πολὺ ὑψηλά!», καὶ προτείνων τὰ μέτρα, δι' ὧν θεωρεῖ δυνατὴν τὴν τοιαύτην ἀνύψωσιν αὐτῆς, μεταξὺ δὲ ἄλλων τὴν ἐκ περιτροπῆς ἐπὶ τριετίαν τοποθέτησιν τῶν δικαστῶν εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τοῦ κράτους, «διὰ νὰ ἔχη μὲν ὁ δικαστὴς καιρὸν νὰ γνωρίσῃ τὸν τόπον, ὅπως ἐργασθῇ σκοπίμως, νὰ μὴ ἔχη δὲ καιρὸν ἢ κυβέρνησις νὰ τὸν διαφθείρῃ». Ἀντὶ τούτου εἶχεν ἐπικρατήσῃ μέχρι τοῦδε ἡ συνθήθεια νὰ ἐσκοφενδονίζηται ὁ δικαστὴς ἀπὸ μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς Ἑλλάδος, ὅσάκις ἐτόλμα ν' ἀπειθήσῃ εἰς κυβερνητικὸν βουλευτήν, ἀπαιτοῦντα παρ' αὐτοῦ νὰ μὴ ἐγγίσῃ οὐδὲ τρίχα τῶν εὐνοουμένων του κακούργων. Δίκαια δικαστήρια θέλομεν ἀποκτήσῃ τότε μόνον, ὅταν ἀποφασίσῃ ὁ βασιλεὺς νὰ λαλήσῃ εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης ὑπουργοὺς του, ὅπως ἐλάλησεν εἰς τὸν εἰσαγγελέα Τριπόλεως.

Πολλὰ ἄλλα θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀναγράψωμεν τοῦ βασιλέως χρυσᾶ ἔπη, ἀλλὰ σημαντικωτάτην πάντων ἐθεωρήσαμεν τὴν ἀνωτέρω ἐπαγγελίαν περὶ τῆς κατεπειγούσης ἀνάγκης διορθώσεως τῆς δικαιοσύνης, ἥτοι τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς περιουσίας, τῆς τιμῆς καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας τῶν ὑπηκόων του ἀπὸ τῶν ὀνύχων τῆς φατριάς. Ἐκ δὲ τῶν πρὸς ἰδιώτας συνδιαλέξεων τοῦ ἡγεμόνος ἀξιομνημόνευτον θεωροῦμεν τὴν μετὰ τινος διακεκριμένου ἐν Τριπόλει ἐπιστήμονος, ὅστις ἐρωτηθεὶς περὶ τοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ ἀπήνησεν: «Εἶμαι εἰς θέσιν νὰ πληροφορήσω τὴν Υ. Μεγαλειότητα, ὅτι ὁ λαὸς ἀνένηψεν ἐντελῶς καὶ δὲν ἐννοεῖ πλέον νὰ διοικηθῇ ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν· χρειάζεται ὅμως πρωτοβουλία, αὕτη δὲ μόνον ἄνωθεν δύναται νὰ ἔλθῃ, ὁ δὲ λαὸς θὰ συμμορφωθῇ πρὸς ταύτην προθύμως». Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπήνησεν: «Χαίρω ἀκούων ταῦτα. Ὅταν οἱ πολῖται ὁμιλῶσιν οὕτω, τοῦτο σημαίνει ὅτι αἱ ἐλπίδες γενικῆς βελτιώσεως εἶναι ἀσφαλεῖς». Οἱ λόγοι οὗτοι συνδυαζόμενοι πρὸς τὰς ἄλλας αὐτοῦ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων κρίσεις, οὐδεμίαν ἄλλην ἐπιδέχονται ἐρμηνείαν, εἰμὴ μόνον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει ἀκλόνητον ἀπόφασιν νὰ βασιλεύσῃ εἰς τὸ ἐξῆς συνταγματικῶς, νὰ χρησιμοποιήσῃ δηλ. πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἀπονεμόμενα αὐτῷ δικαιώματα πρὸς ἀπαλλαγὴν τῆς χώρας ἀπὸ τῆς μάστιγος τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 12, 30.4.1898]

1. Ἡ φιλοσοφία τῶν νεοπλατωνικῶν ἀπασχόλησε τὸν Ροῖδη στο ἐκτενές ἀρθρο του «Ἀλεξανδρινὴ Σχολή» στο *Λεξικὸν Ἐγκυκλοπαιδικὸν Μπαρτ και Χιρστ* (Ἀπαντα 3.374-423). Για τὸν ρόλο τοῦ βασιλιά στο πλαίσιο τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος βλ. τὸ κείμενό του «Πέτρος ο Β΄ τῆς Βρασιλίας» (Ἀπαντα 2.218-232). (Σ.τ.Ε.)

2. Ἡ βασιλικὴ περιοδεία στὴν Πελοπόννησο ἐντάσσεται στο πλαίσιο τῆς προσπάθειας αὐξήσεως τοῦ γοήτρου τοῦ θρόνου. Το δίστιχο ἐπευφημεί τὸν βασιλιά, ἐπειδὴ ἔρχεται «χωρὶς τὸν Γέρο τοῦ Μωρηᾶ», ἐννοώντας προφανῶς τὸν Δηλιγιάννη, τὸν ἰσχυρότερο κομματάρχῃ τῆς Πελοποννήσου. (Σ.τ.Ε.)

Ὁ βασιλεὺς ἀπῆλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν Τετάρτην περὶ τὸ μεσονύκτιον. Κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεώς του προσεκάλεσε τοὺς ὑπουργοὺς εἰς πρόγευμα ἐν τῇ ἐπαύλει του τῆς Δεκελείας, μετὰ τὸ ὁποῖον συνειργάσθη καὶ συνδιελέχθη διὰ μακρῶν μετ' αὐτῶν περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀπουσίαν του πρακτέων. Σήμερον δὲ ἀγγέλλεται ὑπὸ πρωϊνῆς ἐφημερίδος, ὅτι ἀναχωρῶν ἀπηύθυνεν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν μακρὰν ἐπιστολὴν, διὰ τῆς ὁποίας προτρέπει τὴν κυβέρνησιν ὅπως κατὰ τὸ διάστημα τοῦ θέρους καὶ μέχρι τῆς κατὰ Νοέμβριον συγκλήσεως τῆς Βουλῆς παρασκευασθῇ ἡ δέουσα νομοθετικὴ ἐργασία πρὸς μεταρρυθμίσειν καὶ ἀνόρθωσιν τῶν διαφόρων κλάδων τῆς ὑπηρεσίας. Ἡ ἐφημερίς αὕτη κατώρθωσεν, ὡς φαίνεται, νὰ πληροφορηθῇ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς, τῆς ὁποίας παραθέτει ἐκτενῆ περίληψιν, ἣτις κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐπανάληψις τῶν ὅσα κατὰ τὴν περιοδεΐαν του ὑπεσχέθη ὁ βασιλεὺς νὰ πραγματοποιήσῃ πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Οὐδὲν τούτων λησιμονεῖται ἐν τῇ βασιλικῇ ἐπιστολῇ, οὔτε ὅτι ἡ δικαιοσύνη πρέπει ν' ἀνορθωθῇ διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τῶν δικαστῶν ἀπὸ τῆς πιέσεως τῶν πολιτευομένων, οὔτε ὅτι πρέπει νὰ μεταρρυθμισθῇ ἡ οἰκονομικὴ ὑπηρεσία πρὸς περιστολὴν τῶν καταχρήσεων καὶ νὰ ἐπενεχθῶσιν εἰς τὸ φορολογικὸν σύστημα αἱ ὑποδεχθεῖσαι ὑπὸ τῆς πείρας μεταβολαί, οὔτε ὅτι πρὸ παντὸς ἄλλου κατεπέιγον εἶναι ὁ χωρισμὸς τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς διὰ τῆς ψήφισεως νόμου ἀπαγορευόντος εἰς τοὺς βαθμοφόρους νὰ κατέρχωνται εἰς ἐκλογικοὺς ἀγῶνας, οὔτε ὅσα πρέπει νὰ γείνωσι πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῆς γεωργίας καὶ πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας, οὐδ' ἄλλο τι τῶν ὅσα πρὸ δύο μηνῶν ὑπεσχέθη εἰς τοὺς ἐπαρχιώτας. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης δὲν ἠδυνήθημεν νὰ βεβαιωθῶμεν ἂν τοιοῦτο εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς ἢ κἂν ἂν ἀπηύθυνεν ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν πρωθυπουργὸν ἐπιστολὴν ἢ ἠρκέσθη εἰς τὰς προφορικὰς ἐν Δεκελείᾳ πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς συστάσεις. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἰκανῶς ἀδιάφορον, ἀφοῦ οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ ἀγνοῶν ἢ ἀμφισβητῶν, ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευόμενα ἀποτελοῦσι πράγματι τὴν οὐσίαν τοῦ βασιλικοῦ προγράμματος καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἡγεμόνος νὰ ἐφαρμόσῃ τοῦτο διὰ πάσης θυσίας.

Τὸ κύρος τῆς πανδήμου ταύτης εἰς τὸ ὅλον ἔθνος ὑποσχέσεως εἶναι βεβαίως ἀνώτερον οἷας δῆποτε πρὸς ὑπουργὸν ἐπιστολῆς. Ὡς ἐκ τούτου πολὺ μεγαλειτέραν τῆς ἐπιστολῆς σημασίαν ἀποδίδομεν εἰς τὴν κατὰ τὴν τελευταίαν ὥραν ἄρνησιν νὰ ἐπιστρέψῃ ἀθρόα τὰ πρὸς ὑπογραφὴν ὑποβληθέντα αὐτῷ διατάγματα περὶ προσωπικῶν μεταβολῶν. Εἰς τὸν ζητήσαντα τὰ σχετικὰ εἰς τοὺς δικαστικούς προβιβασμοὺς ὑπουργὸν ἀπήντησε μετὰ πολλῆς ἀβρότητος ἐκφράζων τὴν λύπην του, ὅτι αἱ φροντίδες τῆς ἐπικειμένης ἀποδημίας του δὲν τῷ ἐπέτρεψαν νὰ τὰ βασανίσῃ ἐπισταμένως καὶ προτίθεται νὰ τὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ πρὸς ἀκριβεστέραν μελέτην· παρὰ δὲ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς παιδείας ἀπήτησε τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι μόνον ὀλίγιστα διατάγματα θέλει πέμψῃ αὐτῷ πρὸς ὑπογραφὴν εἰς τὴν ἄλλοδαπὴν καὶ ταῦτα μόνον ὑπηρεσιακὰ καὶ οὐχὶ ἀφορῶντα εἰς ἐξοικονομήσεις προσώπων, πρὸς τὰς ὁποίας θεωρεῖ τὸν ὑπουργὸν τοῦτον ὑπὲρ τὸ δέον ἴσως ἐπιρρεπῆ. Ἐν Ἑλλάδι ὅπου τὰ πάντα ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἰκανοποίησιν προσωπικῶν συμφερόντων, ἡ πρώτη αὕτη ἀπόπειρα, ὅπως τεθῇ φραγμὸς εἰς τὴν τοιαύτην μικροπολιτικὴν τῶν κυβερνήσεων, κέκτηται σημασίαν, ἣν δὲν ἔχει βεβαίως ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ χώρᾳ. Ὁ μακαρίτης Κων. Λεβίδης, καίτοι ζήσας ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν πολὺ ὀλιγώτερον ἢ μέχρις ἐσχάτων ἠκμαζεν ἡ συναλλαγή, συνείθιζε νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ἐν ἐκάστῳ φύλλῳ τῆς ἐφημερίδος του «Ἐλπίδος» ὅτι «κυβερνᾶν ἐν Ἑλλάδι σημαίνει διορίζειν καὶ παύειν». Πάντα τὰ λοιπὰ κυβερνητικὰ καθήκοντα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐποουσιώδη, διότι κατὰ τὴν Γραφικὴν ρῆσιν διὰ μόνων τῶν παύσεων καὶ διορισμῶν, «θανατοῦνται καὶ ζωογονοῦνται, κατάγονται εἰς Ἄδου καὶ ἀναγονται» αἱ κυβερνήσεις καὶ συγκρατοῦνται ἢ διαλύονται αἱ πλειονοψηφίαί. Οὐδὲν μετὰ ταῦτα ἄξιον

ἀπορίας, ἂν οἱ διορισμοὶ οὗτοι καὶ αἱ παύσεις εἰς ἓνα μόνον ἀποβλέπουσι σκοπόν, τὴν κατὰκτησιν ἢ διατήρησιν ψήφων, εἴτε ἐν τῇ Βουλῇ εἴτε κατὰ τὰς ἐκλογάς. Ὡς ἔτυχε νὰ γράψω ὑμῖν καὶ ἄλλοτε, οἱ παρόντες ὑπουργοὶ εἶναι τίμιοι ἄνθρωποι καὶ μὴ πιεζόμενοι ὑπὸ ἐπιτακτικῶν ἀπαιτήσεων κυβερνῶσι μετὰ σχετικῆς χρηστότητος, πάντες ὅμως πλὴν ἑνὸς εἶναι βουλευταὶ, πάντες συνειργάσθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τῶν κομμάτων, μετῆλθον κατ' ἀνάγκην τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ψηφοθῆρα, ὀρέγονται ν' αὐξήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν φίλων αὐτῶν καὶ ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑποτεθῶσιν ἐντελῶς ἀμίαντοι ἀπὸ τοῦ μολύσματος τῆς συναλλαγῆς. Οὐδὲ τούτων λοιπὸν ἢ ἐπιτήρησις ἤτο περιττή, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἀναλαμβάνων τὸν ἔλεγχον τῶν παύσεων καὶ διορισμῶν καὶ ἀπαιτῶν νὰ εἶναι οὗτοι ἄσχετοι πρὸς τὴν ψηφοθηρίαν, ἀναλαμβάνει πράγματι εἰς χεῖράς του τὴν ὅλην κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι κάλλιον θὰ ἦτο ν' ἀναχαιτισθῆ τὸ κακὸν διὰ νομοθετημάτων. Τοιαῦτα περιλαμβάνονται βεβαίως ἐν τῇ μελλούσῃ νὰ ὑποβληθῆ εἰς τὴν προσεχῆ σύνοδον τῆς Βουλῆς ἐργασία, τίς οἶδεν ὅμως ἂν θὰ ψηφισθῶσιν, ἀφοῦ προσκρούουσι κατὰ πανισχύρων προσωπικῶν συμφερόντων, ἢ καὶ ψηφιζόμενα ἂν δὲν θ' ἀκυρωθῶσι μετ' ὀλίγον, ὡς ἤδη συνέβη; Δύσκολον εἶναι ἐκ τοῦτου νὰ θεωρήσωμεν ὡς μικρὸν βῆμα πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισε καὶ ἐπιμένει ν' ἀναλάβῃ τὴν κηδεμονίαν τοῦ μὴ ἀναγραφομένου μὲν ἐν τῷ πολιτεύματι μετὰ τῶν ἑπτὰ ἄλλων, ἀλλὰ πράγματι πολὺ σπουδαιότερου αὐτῶν ὑπουργείου «ἐπὶ τῶν παύσεων καὶ διορισμῶν».

Ἀφοῦ ἐματαιώθησαν ἐκ τῆς βασιλικῆς ἀπουσίας πᾶσαι αἱ ἐλπίδες τῶν ὀρεγομένων ὑπουργικῆς κρίσεως ἢ μερικῆς τροποποιήσεως τῆς κυβερνήσεως, οἱ ὑπουργοὶ δύνανται ἤδη ν' ἀσχοληθῶσιν ἀπεριπάστως εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας. Αἱ πληγαὶ αἱ ὅποια πρόκειται διὰ ταύτης νὰ ἐπουλωθῶσιν εἶναι τοσαῦτα, ὥστε τὸ ἔργον ἀποβαίνει δυσχερὲς καὶ πολὺπλοκον. Οὐδεὶς, πιστεύομεν, τῶν ὑπουργῶν, ὅσην καὶ ἂν ἔχη πεποιθήσιν ἐπὶ τὰς γνώσεις του, θεωρεῖ ταύτας ἱκανὰς ὅπως ἀναλάβῃ νὰ συντάξῃ τὰ κατάλληλα νομοσχέδια τῇ βοήθειᾳ μόνον τῶν τμηματάρχων του, τῶν ὁποίων ἢ ἀρμοδιότης περιορίζεται εἰς μόναν τὰς τυπικὰς λεπτομερείας τῆς ὑπηρεσίας. Τὸ ἔργον, ὡς λέγεται, καὶ ὡς ἐλπίζομεν, θέλει ἀνατεθῆ εἰς ἐπιτροπὰς εἰδικῶν ἀνδρῶν. Καὶ τούτων ὅμως ἢ ἀνεύρεσις εἶναι δύσκολος, διότι ἡ εἰδικότης, πλὴν τῆς τῶν πληρούντων τὴν τετάρτην σελίδα τῶν ἐφημερίδων «εἰδικῶν νευρολόγων, ὀφθαλμολόγων, δερματολόγων καὶ γυναικολόγων», εἶναι σπανιώτατον ἐν Ἑλλάδι προϊόν. Ἀληθὲς μὲν εἶναι, ὅτι δὲν λείπουσι πλὴν αὐτῶν καὶ οἱ καθηγηταὶ καὶ ὑφηγηταὶ παντὸς κλάδου τῆς νομικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλ' οὗτοι περὶ οὐδὲν ἄλλο ἡσχολήθησαν ἢ μόνον περὶ θεωρίας, καὶ ἡ συμβολὴ αὐτῶν θὰ περιορίζετο εἰς παράθεσιν γνωμῶν συγγραφέων καὶ ἀντιγραφῆν τῶν ἐν Γερμανίᾳ, Γαλλίᾳ καὶ Βελγίῳ ἀναλόγων νομοθετημάτων. Ἡ πείρα ὅμως ἀπέδειξε πανταχοῦ καὶ ἔτι μᾶλλον ἐν Ἑλλάδι, ὅτι οἱ ἀχρηστότατοι τῶν νόμων εἶναι οἱ μεταφτυνόμενοι ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην χώραν. Οὐδεὶς σήμερον ἀμφισβητεῖ, ὅτι ἡ ἀπόπειρα ἐγκλιματίσεως τῶν ἀγγλικῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν, καὶ ἰδίως τοῦ πολυκρότου δόγματος τῆς δεδηλωμένης, ἐπέτυχε παρ' ἡμῖν ὅσον δύναται νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ φοίνικος ἐν Σιβηρίᾳ.

Οὐδόλως ἀμφισβητοῦμεν τὴν χρησιμότητα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γνώσεως τῶν ἀλλαχοῦ συμβαινόντων, ἀπολύτως ὅμως ἀδύνατον εἶναι νὰ θεωρήσωμεν ταύτην ἐπαρκῆ ἄνευ τῆς μακρᾶς πείρας καὶ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τοῦ χαρακτῆρος, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων ἱστορικῶν περιστάσεων τοῦ λαοῦ εἰς τὸν ὁποῖον πρόκειται τὰ νομοθετήματα νὰ ἐφαρμοσθῶσι. Μεταξὺ τῶν αἰτίων τὰ ὅποια συνετέλεσαν εἰς τὴν παροῦσαν ἡμῶν ἀθλιότητα πρωταγωνιστεῖ βεβαίως ἡ ἄκριτος ξενολατρεία καὶ ἡ πρόωρος εἰσαγωγή θεσμῶν μὴ εὐαρ-

μόστων πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως τῆς πλειονοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁ ἄριστος καθ' ἡμᾶς τρόπος συγκροτήσεως τῶν μελλουσῶν νὰ συνεργασθῶσι μετὰ τοῦ ὑπουργείου ἐπιτροπῶν θὰ ἦτο ὁ καταρτισμὸς αὐτῶν ἐκ πεπειραμένων τινῶν δικαστῶν, εἰσαγγελέων, νομαρχῶν, πρακτικῶν οἰκονομολόγων καὶ ἰδίως πολιτικῶν ἀνδρῶν ἐκ τῶν ἀποστρεφόμενων τὴν συναλλαγὴν, τοιοῦτοι δὲ λέγονται σήμερον πάντες πλὴν ἑνός.¹ Μεγάλην ἀληθῶς ἐκδούλευσιν θὰ παρείχον εἰς τὸ ἔθνος, οἱ κκ. Δεληγεώργης, Καραπάνος, Σκουλούδης, Σιμόπουλος, Δραγούμης καὶ οἱ λοιποὶ ἐπιφανεῖς πολιτευόμενοι, ἂν λησμονοῦντες πρὸς στιγμὴν τὴν ἰδιότητα ὑποψηφίων πρωθυπουργῶν δὲν ἀπηξίουον νὰ εὐεργετήσωσι τὸ ἔθνος, συντελοῦντες διὰ τῆς συνεργασίας των, ὅπως διατυπωθῆ κατὰ τὸ δυνατὸν εὐπρόσωπος καὶ ἀρτιμελής ἢ προκειμένη σωτήριος νομοθετικὴ ἐργασία. Ἡ συνεργασία αὕτη θὰ εἶχε πλὴν τῶν ἄλλων τὸ πλεονέκτημα νὰ καταστήσῃ τὴν ἐπιψήφισιν αὐτῆς σχεδὸν βεβαίαν, διότι δὲν πιστεύομεν, ὅτι ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῆ μεγάλη ἢ κοινοβουλευτικὴ αὐτοῦ δύναμις καὶ ἡ φανατικὴ προσήλωσις εἰς τὸ παρελθόν, θὰ ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ μόνος κατὰ πάντων.

Φοβούμενος ἐν τούτοις μὴ ὑποληφθῶ ὡς εὐήθης ἀναγκάζομαι δυστυχῶς νὰ προσθέσω, ὅτι τὴν συνεργασίαν ταύτην τῶν κορυφαίων παντὸς κόμματος ἐκφράζω ὡς εὐσεβῆ εὐχὴν, μικρὰν τρέφων ἐλπίδα ὅτι δύναται νὰ πληρωθῆ. Ἐν μὲν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ οἱ πρῶην πρωθυπουργοὶ στέργουσι, ὡς ἂν τὸ συμφέρον τῆς χώρας τὸ ἀπαιτήσῃ, νὰ φανῶσι χρήσιμοι συνεργαζόμενοι μετ' ἄλλων κυβερνητῶν, ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἐθεωρεῖτο παρ' ἡμῖν παρὰ τῶν ἐποφθαλμιῶν τῶν πρωθυπουργικῶν ἀξιώμα ὡς ὑποβιβασμὸς. Παρ' οἷων δὴ ποτε ὅμως καὶ ἂν συνταχθῶσι τὰ νομοσχέδια ταῦτα, οὐσιῶδες αὐτῶν προσὸν θὰ ἦτο νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπλᾶ, σύντομα καὶ ὀλίγα, περιοριζόμενου τοῦ νεωτερισμοῦ εἰς μόνον τὸ ἀποδειχθὲν διὰ τῆς πείρας ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον ποσόν. Οὕτω ἤθελεν αὐξήσει ἢ πιθανότης τῆς ἐπιψηφίσεως αὐτῶν καὶ ἐλαττωθῆ ὁ κίνδυνος μὴ παρεισφρήσωσιν εἰς αὐτὰ διατάξεις δυσεφάρμοστοι ἢ ἀλυσιτελεῖς. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 67, 6.7.1898]

1. Εννοεῖ τον Δηλιγιάννη (Σ.τ.Ε.)

Ἀθήναι, τῆ 25 Ἰουλίου [1898]

[...] Οὐχ ἦττον ἀξιολύπητοι τῶν ἐν τοῖς ὑπουργείοις ἐργαζομένων εἶναι κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν τοῦ ἔτους οἱ δημοσιογράφοι, ἀλλὰ δι' ἀκριβῶς ἀντίθετον λόγον. Ἄν οἱ ὑπουργοὶ καὶ οἱ τμηματάρχαι κάμπτονται ὑπὸ τὴν πλησμονὴν τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ διατυπώσωσιν εἰς νομοσχέδια, οἱ ἐφημεριδογράφοι ἀπ' ἐναντίας στεροῦνται, ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς νεκρώσεως, πάσης ὕλης, δυναμένης νὰ παρατεθῆ εἰς τοὺς ἀναγνώστας αὐτῶν ἐν εἴδει ἄρθρου, εἰδήσεως, συνεντεύξεως, ἀνακοινώσεως ἢ ὅπως δὴποτε ἄλλως διεσκευασμένη, τοῦτο ὅμως δὲν ἀπαλλάττει αὐτοὺς τῆς ὑποχρέσεως νὰ προσφέρωσιν ἂν πᾶσαν πρῶϊαν εἴκοσι τέσσαρας μεγάλας στήλας εἰς τὸ κοινόν. Τὸ πράγμα καταντᾷ ἀληθῶς δυσοικονόμητον, ἀφοῦ μάλιστα πλησιάζει νὰ λήξῃ ὁ ἰσπαναμερικανικὸς ἀγὼν καὶ μετ' αὐτοῦ παύουσι νὰ εἶναι ἐπίκαιροι αἱ πολυστήλοι ἐπιγραφαὶ ἰσπανικῶν ἐθίμων καὶ πανηγύρεων, ταυρομαχιῶν, λιτανειῶν, νυκτερινῶν κώμων καὶ ἱεροεξεταστικῶν ὀλοκαυτωμάτων. Ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ ἐτράπη τῶν ἡμετέρων δημοσιογράφων ἢ πολυπραγμοσύνη εἰς τὴν μέλλουσαν ἐξέλιξιν πολιτικῶν ζητημάτων. Παρὰ τὰ τοιαῦτα ὅμως δημοσιογραφικὰ ληρήματα προτιμότερα θὰ ἦτο ἡ μέθοδος τῶν ἐπὶ Λουδοβίκου Φιλίππου γαλλικῶν ἐφημερίδων, αἵτι-

νες τὴν θερινὴν ἔλλειψιν πολιτικῆς κινήσεως καὶ σπάνιν εἰδήσεων ἐσκέφθησαν ν' ἀναπληρώσωσι διὰ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ «θαλασσίου ὄφρα», τοῦ ἔχοντος μῆκος ὀκτακοσίων τοῦλάχιστον μέτρων, τοῦ ὁποίου ἀνηγγέλλετο περιοδικῶς ἢ ἐμφάνις εἰς τὸν Εἰρηνικὸν Ὠκεανὸν ἢ καὶ τὰ παράλια τῆς Ἀλγερίας καὶ ἢ παρ' αὐτοῦ κατάποσις λέμβου ἢ ἐπίθεσις κατὰ πλοίου, μόλις διασωθέντος ἀπὸ τὰς θανατηφόρους τοῦ θηρίου περιπτύξεις. Τὸ τέρας ἔζησεν ἐπὶ ἑννέα ἔτη ἢ μᾶλλον ἑννέα καλοκαίρια εἰς τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων, μέχρις οὗ ἐξηφανίσθη ἀντικατασταθὲν δι' ἄλλων ἀνταξίων αὐτοῦ θερινῶν μυθολογημάτων περὶ ἀνακαλύψεως χλοερῶν πεδιάδων πέραν τῶν πάγων τοῦ πολικοῦ κύκλου ἢ τῆς πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ πλανήτου Ἀρεως συγκοινωνίας. Πολλῶν κάλλιον θὰ ἔπραττον καὶ αἱ ἡμέτεραι ἐφημερίδες καταφεύγουσαι ἐν ὥρᾳ θέρους εἰς τοιαύτας ἀθῶας καὶ ψυχαγωγικὰς ἐφευρέσεις.

Μὴ ἔχοντες πρόχειρον οὔτε θαλάσιόν τινα ὄφιν, οὔτε ἀνακάλυψιν πρασίνης ὄασεως εἰς τὰς πολικὰς ἐρήμους, προτιμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τιὰ περὶ ἱκανῶς πρωτοτύπου δωρήματος, ὅπερ ἔλαβον ἐσχάτως ἐκ Παρισίων.

[*Ἀκολουθεῖ ἀναδημοσίευση τῶν ἀρχικῶν παραγράφων τοῦ ροϊδικοῦ κειμένου «Αἱ ἀπόστολοι τῆς γυναικείας χειραφετήσεως» (Σ.τ.Ε.)*]

[*Ταχυδρόμος, αρ. 85, 28.7.1898*]

Ἐν Ἀθήναις, 8 Αὐγούστου [1898]

Διερχόμεθα, ὡς φαίνεται, περίοδον αἰφνιδίων ἐμφανίσεων πολιτικῶν ἀνδρῶν. Τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἐπέσκηψεν ὡς ἀερόλιθος ὁ κ. Θεοτόκης καὶ τὴν παρελθοῦσαν εὐρέθη ἀπροσδοκῆτως ἐν Ἀθήναις ὁ κ. Ράλλης, ὃν πάντες ἐνομιζόμεν λουόμενον ἐν Καρλσβάδη καὶ δὲν ἀνεμένον ἐπὶ τοῦ τέλους τοῦ μηνός. Ὡς ἴσως γνωρίζετε, οὗτος εἶναι ὁ μόνος τῶν ἐλλήνων πολιτικῶν, ὅστις δὲν θεωρεῖ πρέπον οὔτε ὡς ἀντιπολιτευόμενος, οὔτε ὡς κυβερνήτης τοῦ κράτους νὰ ἐπιδεικνύη διπλωματικὴν ἐπιφύλαξιν καὶ ἐπιτήδευσιν σιωπηλῆς ἐμβριθείας, φρονῶν ἀπ' ἐναντίας ὅτι οἱ παρ' ἡμῖν πολιτευόμενοι οὐδὲν συνήθως γνωρίζουσιν ἄξιον τοῦ κόπου νὰ κρυβῆ καὶ ὅτι μόνη ἢ ἀλήθεια δύναται νὰ σώσῃ ἡμᾶς. Ταύτην λέγει μετ' ἴσης παρρησίας εἰς πάντας, ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος μέχρι τοῦ ἐσχάτου φυλλαδογράφου. Κατὰ τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ ἀντίπους τοῦ κ. Δηλιγιάννη, τοῦ ἀκριβῶς συμμορφουμένου πρὸς τὸ ἀπόφθεγμα, ὅτι ἡ γλῶσσα ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἀπόκρυψιν τῶν λογισμῶν του, καὶ τοῦ κ. Ζαΐμη, τοῦ φρονοῦντος ὅτι αὕτη εἶναι ὄργανον ὅπως περιττόν. Ἄν λοιπὸν ὁ ἀνταποκριτὴς τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Αὐγούστης», ὁ ἐν Βιέννῃ τῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων καὶ ἄλλοι τινὲς δημοσιογράφοι μετέδωκαν ἀνακριβῶς τὴν συνέντευξιν αὐτοῦ μετὰ τῆς Α.Α.Μ. τοῦ Σουλτάνου, κλίνω νὰ πιστεύσω, ὅτι τοῦτο συνέβη ἢ διότι παρενόησαν τὸν κ. Ράλλην ἢ καὶ ἴσως οὐδόλως εἶδον αὐτόν. Ὅπως δὴποτε ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐπιστροφῆς του εἰς τὰς Ἀθήνας διελύθη πᾶν σκότος καὶ πᾶν νέφος, διότι εἰς τοὺς ἀθρόους προσελθόντας εἰς τὴν οἰκίαν του ἀντιπροσώπους τοῦ τύπου εἶπεν ἀπερικαλύπτως τὰ αὐτὰ πράγματα διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν λέξεων, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἀνεγνώρισε τὴν ἀκρίβειαν τῶν παρ' αὐτῶν δημοσιευθέντων. [*Παραλείπονται παραθέματα ἀπὸ τῆς δηλώσεως τοῦ Ράλλη γιὰ σύσφιγξιν τῶν σχέσεων Ἑλλάδος-Τουρκίας (Σ.τ.Ε.)*]

Ταῦτα εἶπεν ὁ κ. Ράλλης. Αἱ ἰδέαι του περὶ τῆς σκοπιμότητος τῆς συσφίξεως τῶν μετὰξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας φιλικῶν δεσμῶν ἢ καὶ συμμαχικῶν δεσμῶν, αἱ τοσοῦτον προφανῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ὄρθαι, ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ εἶχον ἐπιφοιτήσῃ εἰς τὴν διάνοιαν καὶ ἄλλων πρὸ αὐτοῦ ἐλλήνων πολιτικῶν ἀνδρῶν. Αὗται ἀπετέλουν τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα

ἐκπεφρασμένης πολιτικῆς βάσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ μακαρίτου Ἐπαμεινώνδα Δεληγεώργη καὶ ἔπειτα τοῦ Τρικούπη, τοῦ οὐδόλως διστασάντος νὰ θυσιάσῃ πολλάκις πρόσκαιρον δημοτικότητα, ὅπως ἐπιβάλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ πολιτευθῇ ἐν κρίσιμοις στιγμαῖς κατὰ τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῆς τὰς ἐπιταγὰς. Ὅπως πέρυσιν, οὕτω καὶ κατὰ τὴν προτελευταίαν Κρητικὴν ἐξέγερσιν εἶχεν ἕκμανθῆ ὁ ὄχλος τῆς πρωτευούσης καὶ αἱ πολεμικαὶ κραυγαὶ ἀντήχουν ὑπὸ τὰ παράθυρα τοῦ ὑπουργείου τῶν οἰκονομικῶν, τοῦ ὁποίου προΐστατο. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐκεῖνος ἀνὴρ δυνάμενος νὰ πτοηθῇ ἐκ τούτων καὶ νὰ ἀποδουθῇ, ἐκ φόβου δῆθεν ἐπαναστάσεως, εἰς ἄφρονα καὶ ἀπονενομημένην ἐπιχείρησιν ἢ νὰ δικαιολογηθῇ ἔπειτα λέγων, ὅτι αὐτὸς μὲν δὲν ἤθελε τὸν πόλεμον καὶ προέβλεπε μάλιστα τὰς συνεπείας αὐτοῦ, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸ ἔλλημα τοῦ ἀφηνιάσαντος λαοῦ. Αὕτη δὲν εἶναι πολιτεία πολιτικοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ πολὺ μάλλον ἀμαξᾶ, ὀφείλοντος νὰ διευθυνθῇ ὅπου τὸν διατάξῃ ὁ πελάτης. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ πόλεμος δὲν θὰ ἐγίνετο ἂν ἐκυβέρνηα ἢ καὶ μόνον ἂν ἔζη πέρυσιν ὁ Τρικούπης. Τῇ ἐμπνεύσει τοῦ ἀοιδίμου ἀνδρός ἐξηκολουθήσαμεν ἡμεῖς αὐτοὶ γράφοντες ἀπὸ εἰκοσαετίας ἤδη μακρὰν σειρὰν ἄρθρων πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι, παραβλεπομένων τῶν ἐφημέρων ἐπεισοδίων, συγχέονται καὶ ταυτίζονται τὰ ἀνώτερα καὶ διαρκῆ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τῶν τοῦ γείτονος κράτους.¹ Ὅπως πεισθῇ τις περὶ τούτου ἀρκεῖ ν' ἀναλογισθῇ, ὅτι μόνον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου δύναται ὁ Ἕλληνας νὰ ἐλπίσῃ, ὅτι θέλει διατηρήσει ἀλώβητον τὴν ἔθνικὴν αὐτοῦ ὑπαρξιν, ἐνῶ πανταχοῦ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς αὕτη κινδυνεῖ ν' ἀπολεσθῇ ἀνεπιστρεπτεῖ. Ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα ἀπὸ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ ἔθνικοῦ αἰσθήματος παρὰ ταῖς ἄλλαις φυλαῖς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, πάντοτε ἐζημιώθημεν καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ζημιωθῶμεν ἐκ πάσης διασεισεως, ἀφοῦ εἴμεθα ὀλίγοι κατὰ πολλῶν καὶ ἀπροστάτευτοι. Ὁ παραβάλλων τὴν πρὸ ἐνὸς τετάρτου αἰῶνος πρὸς τὴν σήμερον θέσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς παρὰ τὸν Αἴμον ἢ καὶ τὸν Δούναβιν χώραις ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ καταληφθῇ ὑπὸ ἀθυμίας ἀναλογιζόμενος, ὅτι Ἕλληνας καὶ χριστιανὸς ὑπήκοος τοῦ Σουλτάνου ἦσαν ἄλλοτε σχεδὸν συνώνυμα, ὅτι περὶ οὐδεμιᾶς ἄλλης πλὴν ἡμῶν φυλῆς ἐγίνετο λόγος, οὐδ' ἀντήχει ἄλλη γλῶσσα πλὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπισήμως ὅτι ἑλληνικοὶ ἦσαν οἱ ναοὶ, τὰ σχολεῖα, αἱ λέσχαι, οἱ σημαίνοντες ἐμπορικοὶ οἴκοι, οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ προὔχοντες σχεδὸν πάντες. Ἐπὶ τέσσαρας καὶ πλέον ἀπὸ τῆς ἀλώσεως αἰῶνας ἐλάχιστα ἐζημιώθη ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἔθνικῶς, ἐνῶ εἰς διάστημα μιᾶς μόνης εἰκοσιπενταετίας κινδυνεῖ νὰ ἐκμηδενισθῇ πανταχοῦ ὅπου ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Εἰς χεῖράς μου ἔχω ἐπιστολάς ἐπισκεφθέντων μετὰ μακροχρόνιον ἀπουσίαν τὰς περὶ τὸν Αἴμον χώρας καὶ πενθίμως περιγραφόντων τοὺς διωγμοὺς καὶ τὰς ἐνέδρας, τὴν βίαν καὶ τὸν δόλον, κατὰ τῶν ὁποίων ἀναγκάζεται νὰ παλαίῃ ἡ γλῶσσα, ἡ Ἐκκλησία, ἡ ἰδιοκτησία καὶ πρὸ πάντων τὸ ἔθνικόν φρόνημα τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ κ. Ράλλης μαθητεύσας ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρὰ τῷ Τρικούπῃ ἐμελέτησεν ἀκριβῶς πάντα ταῦτα καὶ ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ ἔχη ὀρθὰς ιδέας περὶ τῆς συμφερούσης εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐξωτερικῆς πολιτείας, τὰς ὁποίας μόνον ἐν παραφορᾷ ἀλογίστου πατριωτισμοῦ ἠδύνατο πρὸς στιγμὴν νὰ λησμονήσῃ.² Τὴν παροδικὴν ταύτην λήθην ὠμολόγησεν ὁ ἴδιος μετ' ἀξιειπαίνου παρρησίας, σπεύσας νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἐνδιαφέρουσα ἤδη εἶναι ἡ ἐξέτασις ἂν ὑπάρχῃ ἐλπίς νὰ ἐφαρμόσῃ ταχέως τὰς ιδέας του καὶ ὡς κυβερνήτης τῆς χώρας. Τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος φαίνεται πολὺ ἀμφίβολον. Αἰσχυρόμενοι ἀναγκαζόμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ κυριώτατον κώλυμα ὅπως σχηματίσῃ πολυάριθμον κόμμα εἶναι αὕτη ἡ τιμιότης καὶ εἰλικρίνεια τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Πολλοὶ τῶν πρώην ὁπαδῶν του ὑπεστήριζον αὐτὸν πιστεύοντες, ὅτι ὅσα ἔλεγε κατὰ τῆς συναλλαγῆς ἦσαν ἀπλῶς εὐφημοὶ κοινοτοπία, αἵτινες δὲν θὰ ἐκώλυον αὐτὸν νὰ διοικήσῃ ὅπως οἱ προκατόχοί του διανέμων αὐτοῖς

δσας κάκεϊνοι εἰς τοὺς ὑποστηρικτὰς αὐτῶν χάριτας καὶ παροχάς. Ἄλλ' εὐθὺς ἅμα ἐπέσθησαν ὅτι μάταιαι ἦσαν αἱ ἐλπίδες των, ὁ δὲ κ. Ράλλης ἦτο πράγματι ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς συναλλαγῆς, ἔσπευσαν νὰ τὸν ἐγκαταλείψωσι, προσάπτοντες αὐτῷ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα πᾶς τίμιος ἄνθρωπος γνωρίζων τὴν Ἑλλάδα θὰ ἀπέκλινε νὰ θεωρήσῃ μᾶλλον ὡς ἀρετάς. Τί ἄλλο τῷ ὄντι δύνανται νὰ σημαίνωσιν εἰς τὸ στόμα μὴ ἐπαρκῶς ἱκανοποιηθέντων βουλευτῶν τὰ ἐπίθετα «παράφορος, πεισματικός, ἀθυρόστομος, ἀπότομος καὶ ἀσυμβίβαστος» εἰμὴ μόνον ὅτι δὲν ἔστεργε νὰ ψεύδῃται καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὴν συνείδησίν του εἰς τοῦ κομματικοῦ συμφέροντος τὰς ὑπαγορεύσεις; Ὅπως δὴποτε οἱ χρηστότεροι καὶ ἀφιλοκερδέστεροι τῶν ὁπαδῶν του παρέμειναν πιστοί, ἡ δὲ δημοτικότης του παρὰ τῶ ἐργατικῷ λαῷ τῆς πρωτευούσης καὶ τοῖς ἀγρόταις τῶν ἐξοχικῶν δήμων εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα οἰοῦδήποτε ἄλλου ζώντος ἢ προγενεστέρου κομματάρχου. Τὰ ἐφόδια ταῦτα δὲν ἀρκοῦσι βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ψήφων ἐν τῇ Βουλῇ, ἀλλ' ἂν δὲν χρησιμοποιηθῇ ταχέως ἡ ἱκανότης του ὡς κυβερνήτου, οὐδεὶς μᾶλλον αὐτοῦ θέλει χρησιμεύσει καὶ ὡς ἀντιπολιτευόμενος ὅπως μὴ ἀπομείνῃ κενὴ λέξις ὁ κηρυχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος πόλεμος κατὰ τῆς συναλλαγῆς. [...]

Ἀπὸ τῆς χθεσινῆς ἐσπέρας ἀπασχολεῖ ἱκανῶς τοὺς πολιτικολογοῦντας ἡ εἰς τὴν ἀνακριτικὴν τῆς Βουλῆς ἐπιτροπὴν ἀποστολὴ τῆς καταθέσεως ἡ μᾶλλον τῆς ἀπολογίας τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ κ. Δεληγιάννη. Ὡς ἴσως γνωρίζετε, πλὴν τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς περὶ τῆς ἐν τῷ πολέμῳ δράσεως τοῦ στρατοῦ ἀποτελουμένης ἐξ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, εἶχε συστηθῆ καὶ ἄλλη ἐκ βουλευτῶν, ὅπως ἀποφανθῆ ἐπὶ τίνα πρέπει νὰ ἐπιρριφθῆ ἡ αἰτία τῆς προκλήσεως αὐτοῦ. Ἡ βουλευτικὴ αὕτη ἐπιτροπὴ ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ πιστῶν ὁπαδῶν τοῦ κορδονίου καὶ κυριώτατος αὐτῆς σκοπὸς ἦτο ἡ ἀπονομὴ πιστοποιητικοῦ καλῆς διαγωγῆς εἰς τὸν ἀρχηγὸν αὐτοῦ. Τὸ σχέδιον ἐναυάγησεν ὡς ἐκ τῆς ἀποτόμως κηρυχθείσης λήξεως τῆς συνόδου, ἀλλ' ἡ κοινοβουλευτικὴ αὕτη κωμῳδία ἐθεωρήθη πρέπον νὰ ἐξακολουθησῇ καὶ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ δι' αὐτῆς ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Ἡ κατάθεσις αὕτη τοῦ κ. Δεληγιάννη πληροῖ οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν διακοσίων σελίδων καὶ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέπει εἰμὴ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ τότε κυβέρνησις κατ' οὐδένα τρόπον ἐπεθύμει τὸν πόλεμον καὶ ἔπραξε πᾶν τὸ δυνατόν πρὸς ἀποφυγὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντισταθῆ εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἠναγκάσθη νὰ πράξῃ ἀκουσίως ὅσα δὲν ἐπεδοκίμαζε πρὸς «ἀποφυγὴν μεγαλειτέρων τῶν ἐκ τοῦ πολέμου καταστροφῶν». Ἄλλ' ὡς ἱκανῶς ἤδη ἀπεδείχθη, τὰ μείζονα ταῦτα δεινὰ περιωρίζοντο εἰς τὴν πιθανὴν πτώσιν τῆς τότε κυβερνήσεως ἂν ἠρνεῖτο νὰ ἱκανοποιῆσῃ τὰς ἀλογίστους ὀρέξεις τοῦ πλήθους. Τὸ πλεῖστον τῆς εὐθύνης ἀποδίδεται ἐν τῇ ἀπολογίᾳ εἰς τὴν δρᾶσιν τῆς λεγομένης Ἐθνικῆς Ἐταιρίας, ἣτις ἀποκαλεῖται ἐπάρατος. Δυστυχῶς ὁμως διὰ τὸν ἀπολογούμενον ἀπεδείχθη περισσῶς διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μακρῆ δημοσιευθέντων ἐγγράφων, ὅτι ἡ ἐπάρατος αὕτη ἐταιρία διετελεῖ εἰς διηνεκὴ συνεννόησιν μετὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ ὅτι ἐκ τῶν δημοσίων ἀποθηκῶν ἐλάμβανον οἱ ἀντάρται ὄπλα καὶ πολεμοφόδια. Ἐν γένει ὀλόκληρος αὕτη ἡ διακοσιοσέλιδος κατάθεσις φαίνεται οὕσα συρραφῆ τῶν διὰ τῆς «Πρωΐας» δημοσιευθέντων ἄρθρων, οὐδεμίᾳ ὁμως γίνεται μνεῖα τῶν κεραυνοβόλων ἀπαντήσεων τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας, τὰς ὁποίας ἐπρόκάλεσεν ἡ δημοσίευσίς τῶν ἄρθρων τούτων. Πλείονα περὶ τῆς ἀπολογίας ταύτης τοῦ πρώην πρωθυπουργοῦ ἐπιφυλάττομαι νὰ γράψω ὑμῖν ὅταν γνωσθῆ ἀκριβέστερον τὸ κείμενον αὐτῆς.

[Ταχυδρόμος, ἀρ. 98, 12.8.1898]

1. Ο Ροῖδης ἐννοεῖ ἐδῶ προφανῶς τὴν ἀρθρογραφίαν του στὴν τρικομπικὴ Ὥρα καὶ κυρίως τὶς ἐτήσιες ἐπιθεωρήσεις του. Αὐτὸ που δὲν γνωρίζαμε καὶ ἔχει σημασίᾳ εἶναι ὅτι ἐμπνευστὴς αὐτῆς τῆς

δημοσιογραφικής δραστηριότητάς του ήταν ο ίδιος ο Τρικούπης. Δεν υπάρχει καλύτερο δείγμα της απερίοριστης εκτίμησης που ο Ροΐδης έτρεφε για τον μεσολογίτη πολιτικό από τη δήλωσή του ότι και μόνο η ύπαρξη του Τρικούπη στην πολιτική σκηνή, ακόμη κι αν δεν είχε την εξουσία, θα μπορούσε να αποτρέψει τον πόλεμο. (Σ.τ.Ε.)

2. Ο Δημ. Ράλλης υπήρξε από τους πιο ενθουσιώδεις θιασώτες του πολέμου. (Σ.τ.Ε.)

Ἀθήναι, 22 Αυγούστου 1898

Ἔστι ἰκανῆ ἐπῆλθεν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς περιοδείας εἰς τὰ πράγματα ἡμῶν βελτίωσις ἀρκεῖ, νομίζομεν, ν' ἀποδείξῃ ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν τοῦ ἔτους ἔκτακτος ἀληθῶς ὄψις ἐνὸς μόνου ὑπουργείου, τοῦ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως. Λέγοντες δὲ ἔκτακτον ἐννοοῦμεν, ὅτι πάντες οἱ ὑπάλληλοι κἀθηναι εἰς τὰς θέσεις των ἀσχολούμενοι εἰς τὰ καθημερινὰ αὐτῶν ἔργα· ὁ ὑπουργὸς ὑπογράφει ἔγγραφα τῆς ὑπηρεσίας ἢ συνδιαλέγεται μετὰ τινος τμηματάρχου· οἱ κλητῆρες χασμῶνται εἰς τὸν ὑπουργικὸν προθάλαμον ἢ διαβηματίζουσιν εἰς τοὺς διαδρόμους, καὶ οἱ ἐπισκέπται δὲν εἶναι πλείονες ἢ κατὰ πᾶσαν ἄλλην ἐποχὴν. Ἡ ἡσυχία αὕτη εἶναι παρ' ἡμῖν ἀληθῶς πρωτοφανὴς κατὰ τὸν μῆνα Αὐγούστου, τὸν μῆνα δηλαδὴ τῶν διδασκαλικῶν μεταβολῶν καὶ τῆς κατ' ἐξοχὴν δραστηριότητος τῆς συναλλαγῆς. Τὸ δὲ σύνθημα καὶ τακτικὸν κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον θέαμα, εἰς τὸ ὅποιον μετεβαίνομεν ἐκ περιεργείας ἀνὰ πᾶν ἔτος, ὅπως θαυμάσωμεν τὴν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ἐλληνικῆς διοικήσεως, ἦτο περίπου τὸ ἐξῆς: Παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν θύραν τοῦ ὑπουργείου ἀνέμενε πάντοτε δωδεκάς τοῦλάχιστον ἀγοραίων ὀχημάτων, εἰς ἕκαστον σκαλοπάτιον τῆς κλίμακος ἴσαντο δύο-τρεῖς ἐλληνοδιδάσκαλοι ἢ καθηγηταί, οἱ διάδρομοι ἦσαν κἀκεῖνοι ἀσφυκτικῶς πλήρεις τοιούτων, τοὺς ὁποίους μετὰ κόπου κατῶρθωνον οἱ κλητῆρες νὰ ἐμποδίσωσι νὰ εἰσορμῆσωσιν ἀθρόοι εἰς τὰ γραφεῖα, ὅπου ἔμελλεν ἡ τύχη αὐτῶν ν' ἀποφασισθῇ. Ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον εἶχον μόνου τοῦ κυβερνητικοῦ κόμματος οἱ βουλευταί. Ἐκαστον δωματίον ἐφιλοξένει τέσσαρας πέντε ἢ καὶ πλείονας ἀντιπροσώπους τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἐξηπλωμένους ἐπὶ τῶν σοφάδων ἢ ἐπὶ δύο ἕκαστος καθισμάτων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διαμονὴ αὐτῶν ἔμελλε πιθανῶς νὰ παραταθῇ ἐφ' ἰκανὴν ὥραν καὶ ὁ καύσων τοῦ Αὐγούστου εἶναι ἐν Ἀθήναις πνιγηρὸς, οἱ πλείστοι ἐθεώρουν πρέπον ν' ἀποδυσθῶσι τὸ ἐπανωφόριον, τινὲς δὲ καὶ τὸν λαϊμοδέτην, ὅπως ἀνετώτερον ἐργασθῶσιν. Ἡ ἐργασία αὐτῶν συνίστατο εἰς τὸ νὰ κρατῶσι διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς τὸν κατάλογον τῶν ἀπανταχοῦ τοῦ κράτους καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ των ἐνεργεῖα διδασκάλων καὶ καθηγητῶν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς κόκκινον συνήθως μολυβδοκόνδυλον καὶ νὰ χαράττωσι δι' αὐτοῦ εἰς τὸ περιθώριον ἀντικρῶ τῶν διδασκαλικῶν ὀνομάτων ἢ ἄλλο ὄνομα ἢ σταυρὸν ἢ ἀστερίσκον. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα ἦτο τοῦ ὑποψηφίου ἀντικαταστάτου, ὁ σταυρὸς ἐσήμαινε ὅτι ἔπρεπε ὁ κάτοχος τῆς θέσεως, οἷα δήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ κατ' αὐτοῦ παράπονα, νὰ διατηρηθῇ, ὁ δὲ ἀστερίσκος ὅτι ἔπρεπε ὡς δυσαρεστήσας τὸν βουλευτὴν νὰ παυθῇ ἢ νὰ μετατεθῇ εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν, ἀπὸ Τυρνάβου λ.χ. τῆς Θεσσαλίας εἰς Γύθειον τῆς Λακωνικῆς ἢ ἀπὸ Κερκύρας εἰς Ἀταλάντην. Μετὰ τὴν τοιαύτην ἐξονύχισιν τῶν καταλόγων κατέγραφεν ὁ βουλευτὴς ἐπὶ τεμαχίων χάρτου τὸ σύνολον τῶν παρ' αὐτοῦ ἀπαιτουμένων μεταβολῶν καὶ ἐνεχειρίζεν αὐτὸ εἰς τὸν ἀρμόδιον ὑπάλληλον, τὸν ἔχοντα ἐντολὴν τὴν συλλογὴν, ταξινόμησιν καὶ σύμψηξιν διὰ καρφίδων τῶν δελτίων τούτων.

Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐργασίας, ἡ συλλογὴ οὕτως εἶπεν τῆς πρώτης ὕλης. Αὕτη ὑπεβάλλετο εἰς τὸν ὑπουργόν, ὅστις ἐργαζόμενος μέχρι βαθείας νυκτὸς μετὰ τῶν ἐμπίστων αὐτοῦ κατεγίνετο νὰ ἐκτιμῆσῃ τὰς βουλευτικὰς ἀπαιτήσεις καὶ νὰ κρίνῃ, ἂν ἕκαστος τῶν αἰτούντων, ἐζήτησεν ἀνάλογον τῆς ἐπαρχιακῆς αὐτοῦ ἐπιρροῆς καὶ τῶν πρὸς τὸ κόμμα ἐκδουλεύσεων μερίδα ἢ ἂν ὑπέρογκοι ἦσαν αἱ ἀξιώσεις αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως αὐταί,

εἶτε εὐλόγοι εἶτε ὑπερβολικαί, ἦσαν πάντοτε διπλάσιαι ἢ τριπλάσιαι τῶν δυναμένων νὰ ἱκανοποιηθῶσιν ἐκ τῶν ἐνόντων, ἠναγκάζετο ἐκὼν ἄκων ὁ ὑπουργὸς εἰς περικοπὴν αὐτῶν. Ἀφοῦ δὲ διὰ μακρῶν συσκέψεων μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τῶν συναδέλφων του κατώρθωνε νὰ σχηματίσῃ γνώμην περὶ ταύτης, ἤρχιζε τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐργασίας, τὰ παζάρια δηλ. μετὰ τῶν βουλευτῶν, ὅπως στέρξωσι πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κόμματος ἀμοιβαίας παραχωρήσεις, καὶ κατορθωθῆ ὡς ἡ συγκράτησις τῆς πλειοψηφίας. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο εὗρισκε πρὸ πάντων εὐκαιρία ν' ἀναδειχθῆ τοῦ ὑπουργοῦ ἡ ἱκανότης. Αὕτη συνίστατο πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ πείσῃ τοὺς ἀπαιτητάς, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν οὐ μόνον δὲν ἠδικήθη, ἀλλὰ καὶ ἐπλεονέκτησε τῶν ἄλλων κατὰ τὴν διανομὴν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔδαπανᾶτο τεράστιον ποσὸν διπλωματίας, κολακείας καὶ πειθοῦς, καὶ πλὴν τούτων μεγάλη ἀπρητεία παρὰ τοῦ διανομέως ἀγχίνοια καὶ πείρα, ὅπως διακρίνῃ τίνες ἦσαν ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ περιορισθῆ εἰς τὸν ἐλάχιστον ὅρον ἢ μερὶς μετὰ μικροτέρου κινδύνου νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν δυσηρεστημένων καί, κατὰ πρώτην εὐκαιρίαν, εἰς τὰς τῶν ἀντιπολιτευομένων. Ὑπουργοὶ τινες τῆς παιδείας ἀπεδείχθησαν περὶ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων τούτων ἀληθεῖς ἀριστοτέχναι, οἱ Ταλλεϋράνδοι καὶ Μετερνίχοι τῆς συναλλαγῆς. Ὡς δὲ πλειστάκις παρετηρήθη, ἡ ἔκτακτος ἀνάπτυξις τῆς ἐιδικῆς ταύτης ἱκανότητος ἡδύνατο κάλλιστα νὰ συνδυασθῆ μετὰ τῆς ἐλλείψεως πάσης ἄλλης.

Ἐπὶ τῶν ὅμως καὶ τινες ἀπαιτήσεις, αἵτινες οὐδεμιᾶς ἐθεωροῦντο παρὰ τῶν συμβιβαστῶν τούτων προσοχῆς. Αὗται ἦσαν αἱ τοῦ συμφέροντος τῆς φοιτήσεως εἰς τὰ διδασκαλεῖα νεολαίας. Τὸ ποιὸν τῶ ὄντι τῶν ἀνὰ σωρείας κατὰ πάντα Αὐγουστον διοριζομένων, παυομένων καὶ μετατιθεμένων διδασκάλων ἐθεωρεῖτο ὡς τι ὅλως ἐπουσιῶδες, καὶ ἀξία ἐκτιμήσεως μόνη τῆς συστάσεως ἢ βαρύτης. Ὑπουργὸς τολμῶν ν' ἀντιτάξῃ εἰς βουλευτικὴν ἀπαίτησιν τὰς εἰς χεῖράς του ψηλαφητάς ἀποδείξεις τῆς ἀγραμματωσύνης, τῆς ραθυμίας καὶ τῆς κακῆς διαγωγῆς τοῦ προτεινομένου ἢ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ εἰς ἀπόλυσιν καταδικασθέντος, θὰ κατηγγέλλετο ἀμέσως εἰς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ ὀλοκληρον τὸ κόμμα ὡς στενοκέφαλος, μικρολόγος, σχολαστικὸς καί, τὸ ἀληθῶς ἀσυγχώρητον, ὡς ἀσεβῶν κατὰ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀπαραβάτου δόγματος τῆς συναλλαγῆς, ἐκτὸς τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει κομματικὴ σωτηρία. Ἀλλὰ καὶ τίς ἡ ἀνάγκη τέλος πάντων νὰ γνωρίζῃ ὁ διδάσκαλος γράμματα καὶ νὰ διακρίνηται ἐπὶ ἐπιμελείᾳ, ἀφοῦ ἡ μόνη αὐτοῦ ἀποστολὴ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ ἐνισχύῃ τὴν ἐπαρχιακὴν ἐπιρροὴν τοῦ βουλευτοῦ ἀπονέμων προβιβασμοὺς καὶ ἀπολυτήρια εἰς χονδροκέφαλα καὶ ἀναλφάβητα τέκνα ἰσχυόντων ἐκλογέων καὶ γνωμοδοτῶν, ὅτι αἱ ρυπαραὶ καὶ χαρβαλωμένα αὐτῶν οἰκίαι εἶναι λίαν κατάλληλοι ὅπως μισθωθῶσιν ἀντὶ ἀδρου ἐνοικίου ὡς γυμνάσια καὶ σχολεῖα; Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ βουλευτοῦ ἀποκλειστικὴ εὐνοία πρὸς τοὺς εὐνοουμένους μαθητάς προεκάλεε ἐνίοτε εἰς ἐπανάστασιν τοὺς ἀδικηθέντας καὶ ὁ διδάσκαλος ἐξυλοκοπεῖτο ὡς κτῆνος, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ λογαριάξῃ καὶ τοῦτο μετὰ τῶν τυχηρῶν τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ. Ἀληθὲς πλὴν τούτου εἶναι, ὅτι ἐν τῇ κορυφῶσει τῆς ἀγανακτήσεως ἐπυρπολήθησαν ἐπαρχιακὰ τινὰ γυμνάσια ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ τοῦτο οὐδένα ἄλλον ἐζημίωσε πλὴν μόνων τῶν ἀσφαλιστικῶν ἐταιριῶν. Καὶ αἱ μὲν ἀταξίαι τῶν μαθητῶν, οἱ δαρμοὶ καὶ οἱ ἐμπρησμοὶ ἦσαν σχετικῶς σπάνιοι, ἀδιάλειπτος ὅμως καὶ ἀνυπολόγιστος ἦτο ἡ ζημία ἢ προσγινομένη εἰς τὴν δημοσίαν ἐκπαιδευσιν ἐκ τῆς καθ' ἑκάστην κρατυνομένης πεποιθήσεως τῶν μὲν διδασκάλων, ὅτι οὔτε ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτῶν μόρφωσις οὔτε ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὸ καθήκον ἡδύνατο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς προαγωγὴν αὐτῶν ἢ καὶν ἐξασφάλισιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, τοῦ ἐξαρθωμένου ἐκ μόνης τῆς εὐαρεσκείας τοῦ βουλευτοῦ, τῶν δὲ μαθητῶν, ὅτι ἡ μελέτη καὶ ἡ ἐπιμέλεια δὲν εἶναι τὰ μόνα οὐδ' ἴσως τὰ ἀσφαλέστερα μέσα ὅπως ἀξιωθῶσι προβιβασμοῦ ἢ τύχῃσι γυμνασιακοῦ ἀπολυτηρίου.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἐξ ὄλων τῶν μισθοδοτουμένων ὑπὸ τοῦ κράτους λειτουργῶν, οἱ διδάσκαλοι εἶναι οἱ μόνοι τῶν ὁποίων ἡ θέσις ὑπ' οὐδενὸς ἀπολύτως περιφρουρεῖται νόμου περὶ προσόντων ἢ ἄλλου κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας φραγμοῦ, τοῦτο δὲ διότι καὶ αὐτοὶ οἱ θεωρήσαντες πρέπον ν' ἀσφαλίσωσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τοὺς ὑπαλλήλους τῶν ἄλλων ὑπουργείων ἐπίστευσαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφεθῆ καὶ ἐν τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν ὅπως ξεθυμαίνωσιν οἱ βουλευταί, νεμόμενοι αὐτὸ ἀποκλειστικῶς καὶ ἀνεξέλεγκτως, ὃ δὲ κληρὸς ἔλαχεν εἰς τὸ τῆς παιδείας. Ὁ διευθύνων αὐτό, ἢ ἀκριβέστερον ὁ βουλευτής, ἦτο ἀνὰ πάντα Αὐγουστον ἀπόλυτος κύριος νὰ παύῃ ἢ νὰ μεταθέτῃ ὅσους ἐπεθύμει καλοὺς διδασκάλους καὶ νὰ διορίζῃ ὅσους ὠρέγετο ξυλοσχίστας. Ταῦτα ἀρκοῦσι πρὸς ἐξήγησιν τοῦ καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἄλλους κλάδους μεγαλειτέρου τῆς παιδείας ἐξουτελισμοῦ. Ἡ κατάστασις αὐτῆς ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐφεκλύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ βασιλέως, ἐκφράσαντος εἰς τὸν ἀρμόδιον ὑπουργὸν τὴν ἐπιθυμίαν του, ὅπως ληφθῆ πρόνοια ὑπὲρ βελτιώσεως αὐτῆς διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐπικρατοῦσης περὶ τοὺς διορισμοὺς καὶ τὰς παύσεις αὐθαιρεσίας. Πρὸς τοῦτο συνετάχθησαν ἤδη τὰ κατάλληλα νομοσχέδια, ὅπως ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν παροῦσαν ἢ τὴν μέλλουσαν Βουλὴν. Τὸ δὲ εὐχάριστον καὶ παρήγορον εἶναι, ὅτι ὁ παρασκευάσας αὐτὰ ὑπουργὸς φαίνεται λαβὼν τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ νομοθετήματα ταῦτα καὶ πρὶν ψηφισθῶσι. Κατὰ πρωτοφανῆ τῶ ὄντι ἐξαίρεσιν ἀντὶ ἑκατοντάδων περὶ τὰς δώδεκα μόνον ἔγειναν ἐφέτος διδασκαλικά μεταβολαί, ἐπιβαλλόμεναι καὶ αὐταὶ ὑπὸ τοῦ συμφέροντος τῆς ὑπηρεσίας καὶ λεπτομερῶς ἠτιολογημέναι ἐν τῇ συνοδευούσῃ τὰ ἀποσταλέντα πρὸς ὑπογραφήν εἰς τὸν βασιλέα διατάγματα ἐκθέσει. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐκτροπὴν ἀπὸ τῶν κοινοβουλευτικῶν παραδόσεων τῶν προκατόχων του τοσοῦτον ἀσυνήθη καὶ σπουδαῖον, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ συγχαρῶμεν ἐξ ὅλης καρδίας τὸν κ. ὑπουργόν.

Τὸ ἀνωτέρω ἔχοντες ὑπ' ὄψιν εὐτυχὲς ἀποτέλεσμα τῆς βουλευτικῆς ἀργίας δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὡς ὑπερβολικὰ τὰ παράπονα τῶν σήμερον ὀδυρομένων ἐπὶ τῇ ἐκμηδενίσει τῆς Βουλῆς καὶ τῇ ἀδρανεΐᾳ τῆς κυβερνήσεως. Παραπονοῦνται οἱ μακάριοι, ὅτι δὲν αἰσθάνονται ἂν ὑπάρχη κυβέρνησις ἢ δὲν ὑπάρχη. Τοῦτο ἐνθυμίζει κάπως ἡμῖν τὸν μῦθον τῶν βατράχων τοῦ Λαφονταίνου, τῶν μεμοφόμενων τὸν Δία, ὅτι ἔταξεν αὐτοῖς βασιλέα πλέοντα πάσσαλον, σιωπηλὸν καὶ ἀδρανῆ ὅσον καὶ ὁ κ. Ζαΐμης, ὃ δὲ ἀναξ τῶν θεῶν ὅπως τιμωρήσῃ τὴν ἀχαριστίαν καὶ μωρίαν αὐτῶν ἀντικατέστησε τὸν ἀθῶον πάσσαλον διὰ δράκοντος, ὅστις ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ἐπιδεικνύῃ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ καταβροχθίζων αὐτοὺς τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον. Ἀληθῶς ἀκατανόητον φαίνεται τὸ νὰ παραπονώμεθα διὰ τὴν ἔλλειψιν δραστηρίας κυβερνήσεως ὑποστηριζομένης ὑπὸ βουλευτικῆς πλειοψηφίας, μόλις ἀπαλλαγέντες ἀπὸ τῶν ἀποπνικτικῶν περιπτώξεων τοῦ κορδονίου. Εἰς τοὺς ἐρωτῶντας τί πράττει καὶ τίνα ἔχει λόγον ὑπάρξεως ἢ παροῦσα κυβέρνησις, θὰ ἠδύνατό τις ἴσως ν' ἀπαντήσῃ ὅτι, ἂν οὐχί τι ἄλλο, ἐπιτρέπεται τοῦλάχιστον ἡμῖν ν' ἀναπνεύσωμεν ἐπὶ τίνα χρόνον ἐλευθέρως, ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τοῦ σιδηροῦ κλοιοῦ τῆς βουλευτοκρατίας. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 108, 25.8.1898]

⌘

Ἐν Ἀθήναις, 5 Σεπτεμβρίου 1898

Ἄν ἐξαίρεσωμεν τὸ ἐπίσημον ὄργανον τοῦ κορδονικοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον διὰ νὰ μὴ χάσῃ ἴσως τὴν συνήθειαν, ἐξακολουθεῖ ἐκ διαλειμμάτων ἐκπέμπον βραγχώδη κραυγὴν κατὰ τῆς κυβερνήσεως, δυνάμεθα ἄνευ ὑπερβολῶν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁλόκληρος ὁ Τύπος ἔπαυσεν ἀπὸ τινος χρόνου ἀσχολούμενος περὶ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ

βασιλείου. Εὐθὺς ἄμα ἐγεννήθη ἐξωτερικὸν ζήτημα, δυνάμενον νὰ ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, ἐτράπη ἀθρόος πρὸς τοῦτο σπεύσας νὰ λησμονήσῃ ὅτι ὑπάρχει ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἀντιπολίτευσις, κόμματα, καταπατούμενον δῆθεν σύνταγμα, οὔτε συγκαλουμένη οὔτε διαλυομένη Βουλὴ καὶ τὰ ἄλλα, περὶ τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἤγειρε θόρυβον πρὸ δύο ἢ τριῶν ἐβδομάδων. Ἡ εὐκόλος αὕτη λήθη παρέχει ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὅλος ἐκεῖνος ὁ θόρυβος καὶ ἡ ἀρθρογραφία εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπον ἢ τὴν πλήρωσιν τῶν στηλῶν τῶν ἐφημερίδων, ἥτις διὰ τὴν σπάνιν τῶν ἀξίων λόγου εἰδήσεων δὲν εἶναι εὐκόλος κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους. Ὅσον δὴποτε τῶ ὄντι σπουδαῖα καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἔξω, ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ μᾶς κάμωσι νὰ λησμονήσωμεν τελείως τὰ κατ' οἶκον, ἂν τὸ ὑπὲρ αὐτῶν ἐνδιαφέρον ἡμῶν ἦτο σήμερον κατὰ τι μεγαλιέτερον ἢ τοῦλάχιστον εἰλικρινὲς καὶ πραγματικόν. Τὸ ἀληθὲς εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρουσίας κυβερνήσεως κυβερνώμεθα κατὰ πάντα ἄλλον τρόπον ἢ κοινοβουλευτικῶς καὶ οὐδεμία φαίνεται προκύψασα ἐκ τούτου οὔτε παρὰ τῆ ἀνωτέρα τάξει οὔτε παρὰ τῶ λαῶ στενοχωρία, δυσἀρέσκεια ἢ ἐκδήλωσις ἀνυπομονησίας ἐπὶ τῆ μακρᾷ παρατάσει τῆς ἀργίας τῶν λεγομένων ἐλευθέρων θεσμῶν. Ἐν ἀρχῇ ἔρρηξαν κραυγὰς τινὰς τὰ παραγκωνιζόμενα κόμματα καὶ ἰδίως τὸ διατηροῦν μεγάλην βουλευτικὴν πλειονοψηφίαν, ἀλλ' ἄφου ἐπέισθησαν, ὅτι βῶσιν ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ οὐδὲ φύλλον κινεῖται, ἀπηύδησαν καὶ ἐσιώπησαν βαθμηδόν.

Κατ' ἄλλας ἐποχὰς τὸ πολεμιστήριον σάλπισμα: «Αἱ ἐλευθερίαι κινδυνεύουσιν!» ἀντήχει κατὰ πρῶτον ἐν Ἀθήναις, μετεδίδοτο ἔπειτα εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν ἐμπίστων αὐτῶν δημάρχων καὶ κομματαρχίσκων, ἐπανελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ ἐπαρχιακοῦ Τύπου καὶ εἰς διάστημα δύο ἢ τριῶν ἐβδομάδων ἐγεννᾶτο εἶδος τι σάλου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι εἶναι πράγματι ἠρεθισμένος καὶ ἔτοιμος ν' ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῶν κομμάτων ὁ ἑλληνικὸς λαός. Τὸ καθ' ἡμᾶς οὐδέποτε ἐπτοήθημεν ἐκ τοῦ τοιούτου θορύβου καὶ οὔτε τὰς πολιτικὰς ἐλευθερίας ἐπιστεύσαμεν πράγματι κινδυνεύουσας οὔτε τὸν νηφάλιον ἑλληνικὸν λαὸν πρόθυμον νὰ ἐξωθήσῃ μέχρις ἐξεγέρσεως τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τοὺς δημαγωγούς. Πάντες ὅμως δὲν ἦσαν τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ ἱκανὸς ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστευόντων ἢ ὑποκρινομένων ὅτι πιστεύουσιν, ὅτι συγκινδυνεύει καὶ ἡ τάξις μετὰ τῶν καταπατούμενων κοινοβουλευτικῶν νομίμων ἢ τοῦλάχιστον ἐθίμων. Τοιοῦτος ὅμως ἰσχυρισμὸς ἀδύνατον θὰ ἦτο σήμερον νὰ προταθῇ. Ἀπὸ ἐνὸς τῶ ὄντι καὶ ἡμίσεως ἔτους παριστάμεθα εἰς τὸ θέαμα κόμματος ἀποβληθέντος ἐκ τῆς κυβερνήσεως, καίτοι ὑπεστηρίζετο ὑπὸ κραταιᾶς ἐν τῇ Βουλῇ πλειονοψηφίας. Κατὰ τὰ κοινοβουλευτικὰ νόμιμα, τὴν ὑπὸ τοιούτους ὄρους πτῶσιν τοῦ πλειονοψηφοῦντος πρωθυπουργοῦ ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσῃ ἡ ἄμεσος ἐρώτησις τοῦ ἔθνους, ἢ διάλυσις δηλ. τῆς ὑφισταμένης Βουλῆς καὶ ἡ σύγκλησις νέας, ὅπως δικάσῃ περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ Στέμματος καὶ τῆς ἀποπεμφθείσης κυβερνήσεως διαφορᾶς.

Τοῦτο ὅμως δὲν ἐγένετο, οὐδὲ κἂν λόγος περὶ τούτου. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς πρῶτους μῆνας ἠδύνατο νὰ προταθῇ ὑπὲρ τῆς ἐκτροπῆς ταύτης ἀπὸ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀκριβείας ἢ δυσχέρεια τῆς ἐνεργείας ἐκλογῶν, ἐνῶ κατεῖχετο σπουδαῖον τμῆμα τῆς χώρας ὑπὸ ξένου στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ λόγος οὗτος ἐξέλιπεν ἀπὸ πολλοῦ καὶ οὐδὲν σύμπτωμα φαίνεται προαγγέλλον τὴν προσέγγισιν ἐκλογῶν, ἀπ' ἐναντίας μάλιστα πάντα προμηνύουσι τὴν ἐπ' ἀόριστον διάστημα χρόνου ἀναβολὴν αὐτῶν καὶ παράτασιν καταστάσεως ἀντικοινοβουλευτικῆς. Ἄν ἠλήθευε λοιπόν, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐννοεῖ νὰ κυβερνηθῇ ὄχι μόνον συνταγματικῶς, ἀλλὰ καὶ κοινοβουλευτικῶς κατ' ἀκριβῆ τῶν ἀγγλικῶν ἐθίμων πιθηκισμὸν, οὗτος ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπὸ πολλοῦ ἀνάστατος, διότι τὰ ἔθιμα ταῦτα ἠθετήθησαν καὶ ἐξακολουθοῦσιν ἀθετούμενα προφανῶς καὶ ἀναμφισβητήτως ἀπὸ ἐνὸς καὶ ἐπέκεινα ἔτους ἄνευ τινὸς ἀνάγκης ἢ δικαιολογίας. Ἄντι τούτου ὅμως οὐδέποτε εἶδομεν τὸν λαὸν ἡσυχώτερον ἢ σήμερον καὶ κατὰ πάντα τὰ φαινόμενα ἠγχαριστημένον. Οὐδὲ δύναται ν' ἀποδοθῇ ἡ ἡσυχία

αὐτῆς εἰς τὸ ὅτι παρέλειψε νὰ διαμαρτυρηθῆ ὁ ἀποβληθεὶς πανίσχυρος κομματάρχης κατὰ τῆς καταπατήσεως τῶν θεσμῶν, νὰ ζητήσῃ βροντοφώνως δικαιώματι ψήφων τὴν ἀπόδοσιν αὐτῷ τῆς πρωθυπουργίας, νὰ κλημίσῃ μίαν κυβέρνησιν, ν' ἀποπειραθῆ ν' ἀνατρέψῃ τὴν διάδοχον αὐτῆς καὶ νὰ τρίξῃ ἀπειλητικῶς τοὺς ὀδόντας. Ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυσαν νὰ προκαλέσωσιν οὐδὲ τὸν παρατηρηθέντα ἄλλοτε εἰς ὁμοίας περιστάσεις τεχνητὸν σάλον. Ἡ Ἑλλὰς ἔμεινεν ἀσυγκίνητος καὶ ἀτάραχος, ὡς ἡ ἐπιφάνεια λίμνης ἐν ὥρᾳ νηνεμίας, προκειμένου δὲ μεγάλου κοινοβουλευτικοῦ ζητήματος, ὁ λαὸς ἐξηκολούθησε νὰ ἐνδιαφέρηται εἰς μόνα τὰ μικρά, φροντίζων περὶ μόνῃς τῆς παρακρατήσεως τῆς σταφίδος, τοῦ δι' ἀερίου φωτισμοῦ τῶν Πατρῶν, τῆς κατασκευῆς λιμένων ἐν τῇ Λακωνικῇ, τῆς λειψυδρίας τῶν Ἀθηνῶν, τῆς συστάσεως σπουδαιοτέρας ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρίας ἢ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐθνικοῦ θεάτρου. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι αἱ τελωνιακαὶ εἰσπράξεις δὲν ἔπαυσαν ν' αὐξάνωσι σπουδαίως, τὸ συνάλλαγμα νὰ ἐκπίπτῃ καὶ νὰ ὑπερτιμῶνται αἱ μετοχαὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀξίαι. Ταῦτα δὲν εἶναι βεβαίως συμπτώματα πολιτικῆς ἀνησυχίας ἢ κοινωνικῆς καχεξίας. Ἐτι δὲ μεγαλειτέρα πρέπει ν' ἀποδοθῆ σημασία εἰς ἕτερον καθαρῶς ἠθικὸν φαινόμενον, ὅτι τὰ φατριαστικά πάθη καὶ μίση φαίνονται βαθμηδὸν κατευναζόμενα καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ἄλλοτε φαίνεται ἡ Ἑλλὰς διηρημένη εἰς δύο ἀντιμέτωπα στρατόπεδα. Ἡ παροῦσα τῷ ὄντι ἄχρους, μεταβατικῇ, βασιλικῇ ἢ ὅπως ἄλλως ὀνομασθῆ κυβέρνησις, ὑπ' οὐδεμιᾶς ὑποστηριζομένη ἀλλ' οὐδὲ πιεζομένη πλειονοψηφίας, ἔχει προφανῶς πολὺ μικρότερον τῶν κοινοβουλευτικῶν συμφέρον νὰ ἐκτρέπηται πρὸς ἰκανοποίησιν τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς εἰς καταπιέσεις τῶν μὴ τοιούτων, καὶ ἐκλείπει ἐκ τούτου βαθμηδὸν ἢ πρῶν ἄσβεστος ἐστία κομματικοῦ ἐρεθισμοῦ.

Τὰ ἀνωτέρω ἐνισχύουσι τὴν πεποιθήσιν ἡμῶν, ὅτι ὑπερβολικῇ ἀπεδίδοτο μέχρις ἐσχάτων σημασία εἰς τὴν γνώμην τῶν ἀπὸ τρίποδος ἀποφαινομένων, ὅτι ἔχει μὲν ὁ ἄκρατος κοινοβουλευτισμὸς πολλὰ μειονεκτήματα καὶ συνεπάγει σπουδαίας ζημίας παντὸς κλάδου τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ πρέπει ἐν τούτοις ν' ἀνεχώμεθα αὐτὸν ὡς ἀναγκαῖον κακόν, διότι παρ' οὐδενὸς ἄλλου πληρῶν μόνων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγομένων καὶ προσωπικῶς γνωρίμων βουλευτῶν θὰ ἔστεργε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ κυβερνηθῆ. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἦτο μὲν ἴσως καὶ πρότερον ἀπλῆ πρόληψις, φάντασμα καὶ εἰδῶλον ἀνάξιον τῶν θυσιῶν, αἵτινες ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐτελοῦντο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ αὐτοῦ, τοῦτο ὅμως δὲν εἶχεν ἀποδείχθῃ διὰ πειράματος, ἰκανοῦ νὰ διαλύσῃ πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ σιωπὴν εἰς πᾶσαν ἀντίρρησιν. Τὸ πείραμα σήμερον ἐγένετο καὶ ὑπῆρξε, νομίζομεν, πλήρες καὶ ἀποφασιστικόν. Ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐποδοπατήθη καὶ ἐξηυτελίσθη καὶ οὔτε φωνὴ οὔτε δάκτυλος ἠγέρθη πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ πειράματος τούτου ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ κυβερνηθῆ συνταγματικῶς ἄνευ τελείας ὑποδουλώσεως καὶ θυσίας τῶν πολυτιμωτάτων αὐτοῦ συμφερόντων εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς βουλευτοκρατίας. Ἡ λεωντῆ διὰ τῆς ὁποίας περιεβάλλετο οὗτος κατέπεσε καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν αὐτῆς ἀπέβη προφανὲς ὅτι, ἂν ἐπιμείνῃ ὁ ἡγεμὼν ἀπτόητος εἰς τὴν σωτήριον ὁδὸν τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἀπὸ τοῦ πολέμου, δὲν εἶναι ματαία ἡ ἐλπίς, ὅτι δύναται ἐπὶ τέλους ν' ἀποκτήσῃ καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀξίαν πολιτισμένου ἔθνους δικαιοσύνην, ἐκπαίδευσιν, Ἐκκλησίαν, στρατόν, οἰκονομικὴν διαχείρισιν καὶ διοίκησιν τούλαχιστον ἀνεκτήν. Τούτων ἀπολαμβάνει σήμερον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὡς εὐεργετημάτων προσωρινῶν ἐκ τῆς καταδίκης εἰς ἀργίαν τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ δὲν βλέπομεν τί τὸ κωλύον νὰ καταστῶσι ταῦτα διαρκῆ διὰ τοῦ αὐστηροῦ περιορισμοῦ αὐτῆς ἐντὸς τῶν ὀρίων τῶν νομοθετικῶν καὶ ἐλεγκτικῶν αὐτῆς καθηκόντων, τοῦ δυναμένου νὰ ἐπιβληθῆ διὰ τῆς ἀνευδοκίμου χρήσεως τῶν βασιλικῶν προνομίων, ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι οὐδεὶς κίνδυνος ὑπάρχει νὰ δυσανασχετήσῃ ὁ λαὸς διὰ τὸν μόνον λόγον, ὅτι ἔπαυσε νὰ κακοδιοικῆται. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 120, 8.9.1898]

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 14 Νοεμβρίου [1898]

[...] Τὸ σημαντικώτερον τῆς ἐβδομάδος γεγονός ἐστὶν ἡ γενικὴ συνέλευσις τῶν τρικουπικῶν καὶ ἡ παρ' αὐτῶν ἐκλογή ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ κόμματος τοῦ βουλευτοῦ Κερκύρας κ. Θεοτόκη. Πρὸς φειδῶ τῆς φιλοτιμίας τῶν ἀντιζήλων του ἀπενεμήθη αὐτῷ, ἀντὶ τοῦ τίτλου ἀρχηγοῦ, ὁ μετριοφρονέστερος διευθυντοῦ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ κόμματος κατὰ τὰς ἐκλογάς, πράγματι ὅμως οἱ δύο οὗτοι τίτλοι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ἀκριβέστερα τῶν συνωνύμων. Κατὰ τὴν συνέλευσιν ταύτην παρετηρήθη ἡ ἀπουσία ἐπιφανεστάτου μέλους τοῦ κόμματος, τοῦ κ. Δραγούμη. Οἱ λόγοι τῆς ἀποχῆς του οὐδὲν ἔχουσι κοινόν, ὡς ἀβασίμως ἐκοινολογήθη, πρὸς ἀντιζηλείαν περὶ πρωτείων, ἀλλὰ σχετίζονται πρὸς διαφωνίας τινὰς περὶ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας πρέπει τὸ κόμμα ν' ἀκολουθήσῃ ἀπαρεγκλίτως. Κατὰ τὸν Δραγούμην, αὐταὶ δὲν ἔπρεπε νὰ διαφέρωσιν οὐδὲ κατὰ κεραίαν τῶν τοῦ ἀειμνήστου νεκροῦ, κατὰ δὲ τοὺς λοιποὺς ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῶσι πρὸς τὰς μεταβληθείσας περιστάσεις. Τὸ ζήτημα μένει ἀκόμη ἰκανῶς ἀσαφές καὶ σκοτεινόν. Μὴ τολμῶντες νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν λύσιν αὐτοῦ ἀρκούμεθα νὰ ἐνθυμίσωμεν τὸ πολύκροτον λόγιον τοῦ περιωνύμου ἱατροῦ Ricord, ὅστις κατηγορούμενος ἐπὶ παλιμβουλία ἀπεκρίνετο: «Un homme sot est celui qui ne change jamais». Τοιοῦτος δὲ δὲν ἀπεδείχθη βεβαίως ὁ Τρικούπης κατὰ τὸ ἔνδοξον αὐτοῦ πολιτικὸν στάδιον. Ἐν ἀρχῇ μὲν αὐτοῦ ἐθεώρησε σκόπιμον ν' ἀντιταχθῆ κατὰ τῶν ραδιοουργιῶν τῶν ἀυλοκολάκων, ἀλλ' ἔπειτα ἀντεπεξῆλθε μετὰ τοῦ αὐτοῦ θένους κατὰ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀκολασίας, οὐδόλως διστάσας νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς στρατιωτικὸς βουλευτάς, νὰ ἐλαττώσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν λοιπῶν καὶ νὰ ἀγωνισθῆ πρὸς περιορισμὸν τῆς ὀλεθρίας αὐτῶν ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς διοικήσεως διὰ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου περὶ προσόντων. Ὁ ἀκριβῶς παρακολουθῶν τὴν ὄλην αὐτοῦ δρᾶσιν κλίνει νὰ κατατάξῃ αὐτόν, ὅπως καὶ τοὺς κλειστός ἄλλους ἐξόχους τοῦ αἰῶνος πολιτικὸς ἄνδρας, εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων καιροσκοπῶν (opportunistes). Ἐπιφανῆς αὐτοῦ μαθητῆς καὶ ὁ πιστότατος ἐξ ἀρχῆς μέχρι τῆς τελευταίας ὥρας συνεργάτης ὑπῆρξεν ὁ κ. Δραγούμης, ὥστε κλίνομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἠδίκησαν ἢ παρεξήγησαν αὐτόν ὅσοι τῷ ἀπέδωκαν τὴν γνώμην, ὅτι δὲν πρέπει ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ νὰ ἐπιδιώκῃ τὰ ἐκάστοτε ἐνδεικνύόμενα ὡς συμφερότερα εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ νὰ προσηλώνηται εἰς ἀσάλευτά τινα δόγματα ὡς τὸ ὀστρείδιον εἰς τὸν βράχον. Ὅταν τύχη εὐκαιρία νὰ ἐξηγήσῃ σαφέστερον τὰς ἰδέας του, ἐλπίζομεν ὅτι θέλει παύσει ἢ παρανόησις καὶ ἐκλείψῃ πᾶσα ἀφορμὴ διαφωνίας πρὸς τοὺς κατ' οὐσίαν ὁμοφρονοῦντας μετ' αὐτοῦ. Οἱ Τρικουπικοὶ σκοπεύουσι νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα δι' ἰδίων ἀπανταχοῦ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἀμιγῶν κατὰ τὸ πλεῖστον συνδυασμῶν. Ἐπιτροπὴ αὐτῶν καταγίνεται εἰς σύνταξιν τοῦ κοινοῦ προγράμματος, τὸ ὁποῖον θέλει ὑποβληθῆ εἰς συνέλευσιν συνερχομένην κατ' αὐτάς, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν θ' ἀπουσιάσῃ, ὡς ἐλπίζομεν, ὁ κ. Δραγούμης. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 177, 17.11.1898]

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 25 Δεκεμβρίου 1898

Γράφω σήμερον ὑμῖν κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, ἐπιστρέφων ἐκ περιπάτου εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν τροφίμων καὶ τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα τῶν ὁδῶν Αἰόλου καὶ Ἑρμοῦ. Μάταιον θὰ ἦτο νὰ τὸ κρύψω. Ἡ ὄψις τῆς πόλεως καὶ ἡ φυσιογνωμία τῶν κατοίκων δὲν ἐφαίνετο ἐφέτος φαεινὰ, ὡς δὲν ἦτο οὐδὲ πέρυσιν καὶ ὡς δὲν εἶναι ἀπὸ τινων ἡδῶν ἐτῶν. Αἰτία τῆς κατῆφείας ταύτης εἶναι ἡ αὐξουσα στενοχωρία τῶν ἐργατικῶν καὶ ἔτι μᾶλλον τῶν λεγομένων μεσαίων τάξεων, ἰδίως δὲ τῆς τῶν ὑπαλλήλων, τῶν τε δημοσίων καὶ τῶν ὑπηρετούντων εἰς ἰδιωτικὰ καταστήματα, πάντων δηλ. τῶν ἀποζώντων ἐξ ὠρισμένου καὶ

ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνεπαρκοῦς μισθοῦ. Αἱ τάξεις αὐταὶ εἶναι ἐν Ἑλλάδι δυσαναλόγως πολυπληθέστεραι ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ εὐρωπαϊκῇ χώρᾳ. Ἡ δὲ ἀθυμία αὐτῶν ἐπόμενον εἶναι νὰ ἐκδηλώνηται ἐμφαντικώτερον κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς χαρμοσύνας, τὰς φαιδράς, τὰς πανηγυρικὰς διὰ πάντας, πλὴν τῶν πτωχῶν ὑπαλλήλων, ἂν μάλιστα τύχῳσιν οἰκογενεϊάρχαι, δι' οὐδ' οὐδὲν ἄλλο σημαίνουσιν αἱ ἐορταί, πλὴν τριπλασιασμοῦ ἐξόδων, ἐνῶ τὰ ἔσοδα αὐτῶν δὲν εἶναι οὐδεμιᾶς ἀυξήσεως δεκτικά. Ἐκ πασῶν δὲ τῶν οἰκονομιῶν καὶ τῶν στερήσεων ἢ ἐπαχθεστέρα εἶναι ἴσως ἡ ἀποκοπὴ τῶν μικρῶν ἀπολαύσεων, τῶν ὁποίων κατὰ καθιερωμένην πατροπαράδοτον συνήθειαν ἐγεύοντο καὶ οἱ μὴ πλοῦσοι κατὰ τινὰς ὠρισμένας ἐπισήμους ἡμέρας. Οἱ μόνον δις ἢ τρις τοῦ ἔτους δυνάμενοι νὰ καλοφάγωσι καταλαμβάνονται ὑπὸ ἰδιαζούσης ἀδημονίας ἀναγκαζόμενοι καὶ ταύτας νὰ διέλθωσιν ἐν λιτότητι σπαρτιατικῇ καὶ νὰ στερήσωσι τὰ τέκνα των τῶν συνήθων λιχνευμάτων, τῆς κοτόπητας, τοῦ ὄπτοῦ γάλλου καὶ τῆς δαπανηρᾶς ἐπισκέψεως εἰς τὰ ζαχαροπλαστεία καὶ τὰ πρατήρια τῶν ἀθυρμάτων.

Ταῦτα λέγων δὲν ἐννοῶ νὰ παρατάξω κοινοτοπικὰς ἱερεμιάδας περὶ τοῦ ζητήματος ἐν γένει τῆς πενίας, ἀλλὰ μόνον νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἀπὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου προβαίνει ἀυξάνουσα ἢ βιωτικὴ ἐν Ἑλλάδι στενοχωρία τῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν μὲν μεσαίαν, ἀλλ' ἥτις πράγματι εἶναι καὶ αὐτῆς τῆς κατωτάτης δυστυχεστέρα. Ἡ μέση τάξις ἀπελάμβανε πρότερον σχετικῆς τινος ἀνέσεως καὶ ἀνεξαρτησίας. Πάντες σχεδὸν οἱ αὐτόχθονες Ἀθηναῖοι εἶχον ἰδιόκτητόν τινα καλύβην ἢ γωνίαν οἰκοπέδου, τῆς ὁποίας ἀπεστερήθησαν σπεύσαντες νὰ πωλήσωσιν αὐτὴν ἀπρονοήτως οὐχὶ εἰς τὰς σημερινὰς ὑπερόγκους τιμὰς, ἀλλ' εὐθὺς ἅμα ἤρχισε προσφερομένη μία οἰαδήποτε διὰ τὰ οἰκόπεδα τιμὴ. Ἐκ τοῦ ἔκτοτε ἑκατονταπλασιασμοῦ αὐτῆς δὲν ὠφελήθησαν οἱ ἀρχικοὶ ἀπειράριθμοι μικροὶ κτηματῖαι, ἀλλ' εὐάριθμος ὁμὰς κερδοσκοπῶν κεφαλαιούχων, οἱ δὲ πρῶν οἰκοκυραῖοι, ὡς ὠνομάζοντο, ἀναγκάζονται ἤδη νὰ καταβάλωσιν ἐτήσιον ἐνοίκιον, ἐξισούμενον πολλάκις πρὸς τὸ ποσὸν ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἐπωλήθη πρό τινων ἐτῶν τὸ οἰκόπεδον. Πολλοὶ εἶχον ἀπαλλοτριώσει τὸ μικρὸν κτῆμα των ὑπολογίζοντες ὅτι θ' ἀπελάμβανον ἱκανῶς ἀνώτερον εἰσόδημα τοκίζοντες τὸ προῖον τῆς πωλήσεως αὐτοῦ κατὰ τὸν τότε συνήθη τόκον 12 μέχρις 20 τοῖς ἑκατόν. Ἄλλ' ἤδη οὗτος ἐξέπεσεν εἰς τὰ τέσσερα τοῖς ἑκατόν. Ἐκ τῶν ἤδη ἀκτημόνων τούτων ὀλίγιστοι τῶν ὄσοι ἐγνώριζον ἀνάγκωσιν καὶ γραφίαν ἐτράπηκον εἰς τὸ μικροεμπόριον ἢ ἄλλην βιοποριστικὴν ἐργασίαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐθήρευσαν δημοσίας θέσεις. Οὐδ' ἦτο τότε ὅσον σήμερον ἀβίωτος ὁ βίος τοῦ ὑπαλλήλου. Πρὸ τῆς κορυφώσεως τοῦ φατριαστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ ὁ ἐκτελῶν τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἀκριβῶς καὶ τιμίως μικρὸν διέτρεχε κίνδυνον νὰ παυθῆ ἀναιτίως, οὐδὲ παρηκολούθει πᾶσαν διακυμάνσιν τῆς πλειονοψηφίας καὶ ἀλλαγὴν κυβερνήσεως ἢ ἀθρόα ἀπέλασις τῶν ὑπ' αὐτῆς διορισθέντων πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν πρὸς ἀνύψωσιν τῆς νέας ἐργασθέντων. Πολλοὶ τῶν σημερινῶν ὑπαλλήλων διορισθέντες ἀπὸ εἰκοσαετίας δὲν διετέλεσαν πλείονα τῶν τεσσάρων ἢ πέντε ἐτῶν ἐν τῇ ἐνεργῷ ὑπηρεσίᾳ, τὰ δὲ λοιπὰ διήνυσαν ὡς «παυσανία», ἀναμένοντες τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἐξουσίαν φίλης κυβερνήσεως ὅπως ἀναδιορισθῶσιν, πολλοὶ δὲ, πρὸ πάντων ἐκ τοῦ προξενικοῦ κλάδου, συνέβη ἐκ κομματικῆς ἐκδικήσεως νὰ παυθῶσι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς συμπληρώσεως τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς σύνταξιν ἐτῶν ὑπηρεσίας. Οἱ μισθοὶ ἦσαν μὲν πάντοτε εὐτελεῖς ἀνερχομένου τοῦ ἀνωτάτου, ἦτοι τοῦ τοῦ γενικοῦ γραμματέως, εἰς 440 μόνον κατὰ μῆνα δραχ. Ἄλλὰ τὴν γλισχρότητα αὐτῶν ἀντεσῆκων πλὴν τῆς μονιμότητος ἢ κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦλάχιστον κατωτέρα τῆς σημερινῆς τιμῆ τῶν τροφίμων καὶ πάντων τῶν πρὸς τὸν βίον ἀναγκαίων.

Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι δὲν ἐπίεζεν ἀκόμη ἡμᾶς τόσον βαρέως ὁ φοβερὸς ὄγκος τοῦ δημοσίου χρέους καὶ ἀσήμαντος ἦτο ἡ νομισματικὴ διαφορὰ, ἢ δὲ χαρτίνη δραχμὴ σχεδὸν ἰσότημος τοῦ φράγκου, ἐνῶ αἱ σήμερον ταλαντεύσεις τῆς ἀξίας τοῦ χρυσοῦ

πλὴν τῶν ἄλλων τῶν ἐξ αὐτῶν ἀτοπημάτων, παρέχουσιν εἰς τοὺς κερδοσκόπους τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν εὐκολίαν νὰ ληστεύωσι τὸ κοινὸν διὰ τῆς ἀποτόμου ὑψώσεως τῶν εἰδῶν τῆς πρώτης ἀνάγκης. Ὁ ἐμπορικὸς ἄλλως συναγωνισμὸς δὲν ἦτο ὅπως σήμερον λυσιώδης ἐκ τῆς δυσαναλόγου πρὸς τὴν τοῦ πληθυσμοῦ ἀξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεταπρατῶν. Ὁ παντοπώλης ἐκ τούτου ἐζύγιζε σωστά, οὐδ' εἶχον ἀνοιχθῆ ἀκόμη τ' ἀπειροπληθῆ κατὰ τὴν ὁδὸν Σταδίου καὶ Ἐρμού εὐρωπαϊκὰ δῆθεν ἐδωδιμοπωλεῖα, τὰ χρησιμοποίησαντα τὰς προόδους τῆς χημείας ὅπως προσφέρωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀντὶ προσιτῆς εἰς τὰ ἐλαττωθέντα αὐτῶν βαλάντια τιμῆς μαργαρίνην ἀντὶ βουτύρου τοῦ Μιλάνου, ὀξύγιον ἀντὶ ρωσικοῦ, ἔλβετικὸν τυρὸν ἐκ ζύμης γεωμήλων, ὄζοντας ἀστακοὺς τῆς Ἀμερικῆς καὶ κόνιν κιχωρίας ἀντὶ καφέ τῆς Μαρτινίκης. Ἀληθές εἶναι ὅτι ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν κρεάτων ἡδύνατό τις νὰ θαυμάσῃ ωραίους τινὰς ἀμνοὺς καὶ εὐτραφεῖς ὄρνιθας καὶ γαλλοπούλας, ἀλλὰ καὶ πλείστους ἔβλεπε γνωστοὺς ἀθηναίους οἰκογενειάρχας παρελαύνοντας μελαγχολικῶς πρὸ αὐτῶν ὡς πρὸ ἀπηγορευμένου καρποῦ. Ἐν οὐδεμίᾳ, πιστεύομεν, ἄλλῃ πρωτευούσῃ εἶναι μεγαλειτέρα ἢ ἀκρίβεια τῶν ἐκλεκτῶν τροφίμων ἢ μικρότερος ὁ ἀριθμὸς τῶν δυναμένων ν' ἀγοράσωσιν αὐτά. Ἄνευ μεγάλης ἴσως ὑπερβολῆς δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀπὸ δύο ἢ τριῶν ἐτῶν ἢ ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν στολίζεται τὰ Χριστούγεννα καὶ τὸ Πάσχα διὰ μόνους τοὺς ξένους καὶ τοὺς λεγομένους ὁμογενεῖς, ἤτοι τραπεζίτας. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 211, 25.12.1898]

Ἀθῆναι, τῇ 30 Ἰανουαρίου 1899

Ἀπὸ πεντήκοντα πέντε ἐτῶν λειτουργεῖ ἐν Ἑλλάδι ὁ θεομὸς τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας, παρέχων εἰς ἕκαστον Ἑλληνα τὸ δικαίωμα νὰ ψηφίζῃ κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον. Λογικὴ τούτου συνέπεια ἔπρεπε νὰ εἶναι ὅτι ἡ πλειονοψηφία θ' ἀπέκλινε πάντοτε ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῶν περισσοτέρων, εἰς τὰ ζητήματα τοῦλάχιστον ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὰ ἀμφισβητήσεως οὐδ' ἐκτιμήσεως ἐσφαλμένης, ἀλλ' ἐναργῆ καὶ αὐτόφωτα ὡς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου. Κατὰ τὸν οὕτω σκεπτόμενον, ἄριστον μέσον ψηφοθηρίας θὰ ἦτο ἡ θεραπεία τοῦ συμφέροντος τῶν πολλῶν, τῶν ἐχόντων τὰς πολλὰς ψήφους καὶ οὐχὶ βεβαίως ἢ θυσία τούτων εἰς τοὺς ὀλίγους. Παραδόξως ὅμως βλέπομεν συμβαῖνον τὸ ἀνάπαλιν, καὶ ὡς ἄριστον μέσον πρὸς προσέγκυσιν ψήφων θεωρούμενον πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸ συμφέρον τῶν ὀλίγων, ἐπὶ προφανῆ ζημίᾳ τοῦ συμφέροντος τῶν πολλῶν. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκοῦμαι ν' ἀναφέρω ὀλίγιστα τινα, ἀλλὰ πειστικά, νομίζω, παραδείγματα.

Πρὸ τινῶν ἐτῶν κατὰ τὴν πρώτην ἰδρυσιν τῶν παρλιτισεῶν θεάτρων ἡ συρροὴ ἐκεῖ ἦτο τοσαύτη, ὥστε οἱ ἀμαξηλάται, ἀφοῦ παρελάμβανον μετὰ τὸ τέλος τῆς παραστάσεως ὅσους ἡδύναντο νὰ περιλάβωσιν αἱ ἄμαξαί των ἐπιβάτας, ἔκαμνον καὶ δεύτερον δρόμον, ὅπως μεταφέρωσιν εἰς τὴν πόλιν καὶ τοὺς λοιπούς. Ὅπως προφθάσωσιν, ἠναγκάζοντο νὰ τρέχωσι μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος διὰ τῶν πολυανθρώπων κατὰ τὰς θερινὰς νύκτας ὁδῶν τῆς πρωτευούσης. Ἐκ τούτου συνέβαινον πολλὰ δυστυχήματα. Οὐδὲ νῦν παρήρχετο χωρὶς νὰ καταπατηθῆ ἀθῶως διαβάτης ὑπὸ τῶν ἵππων ἢ καὶ νὰ διέλθωσιν ἐπ' αὐτοῦ οἱ τροχοὶ τῆς ἀμάξης. Ἡ πλατεία τοῦ Συντάγματος, τὸ σύννηθες ἐντευκτῆριον τῶν Ἀθηναίων, εἶχεν ἀποβῆ ἐπικίνδυνος ἢ μᾶλλον ἀπρόσιτος εἰς τοὺς πεζοὺς.¹ Ὁ κόσμος ἐβόα καὶ καθ' ἐκάστην ἀπηυθύνοντο εἰς τὴν ἀστυνομίαν καὶ τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐσωτερικῶν παράπονα καὶ αἰτήσεις ὅπως περιορίσῃ τοὺς παραιτίους τοσοῦτων δυστυχημάτων ἀμαξηλάτας. Ἄλλ' ἐπέκειντο καὶ τότε ἐκλογαί, οἱ δὲ παραπονούμενοι ἐλάμβανον ἐμπιστευτικῶς τὴν ἀπάντησιν, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ πέρασ αὐτῶν θὰ ἀπαγορεύσῃ ἡ κυβέρνησις τὰς ἀρματοδρομίας εἰς

τάς κεντρικάς ὁδοὺς, δὲν δύναται ὅμως νὰ δυσαρεστήσῃ τοὺς ἀμαξάδες καὶ νὰ χάσῃ τὰς ψήφους τῶν κατὰ τὴν παραμονὴν ἐκλογῶν. Ἀλλὰ ὅλοι τῶν Ἀθηνῶν οἱ ἀμαξάδες, οἱ ἔχοντες συμφέρον νὰ καταπατῶσι τὸν κόσμον διὰ νὰ κερδίσωσιν ἔν ἀγῶγιον περισσότερον, δὲν ὑπερβαίνουνσι τοὺς τριακοσίους πενήκοντα, οἱ δὲ ἔχοντες προφανῆς συμφέρον νὰ μὴ κινδυνεύωσιν ἀνὰ πᾶν βῆμα νὰ πλακωθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀμαξῶν ἀνέρχονται τοῦλάχιστον εἰς ἑκατοντάκις χιλίους καὶ ἔχουσιν ὅλοι ψῆφον, καὶ ὅμως ἐθεωρήθη συντελεστική πρὸς ἄγρην πλειόνων ψήφων ἢ θυσία τῶν ἑκατὸν χιλιάδων εἰς τοὺς τριακοσίους πενήκοντα.

Ἄλλοτε πάλιν ἐπικειμένων καὶ τότε ἐκλογῶν, οἱ ἄρτοποιοὶ συνασπισθέντες ἀπεφάσισαν ἄνευ ὑπερτιμήσεως τοῦ σίτου ἢ ἄλλου τινὸς λόγου, ν' ἀναβιάσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἄρτου ἀπὸ τεσσαράκοντα πέντε εἰς ἐξήκοντα λεπτὰ τὴν ὀκᾶν. Ὁ πτωχὸς κόσμος παρεπονεῖτο, ἀλλ' ἡ ἱκανοποίησις τῶν εὐλόγων παραπόνων του ἐθεωρήθη πρέπον ν' ἀναβληθῆ, μέχρις οὗ παρέλθωσιν αἱ ἐκλογαί, ὅπως μὴ ζημιωθῶσιν οἱ κυβερνητικοὶ υποψήφιοι ἐκ τῆς δυσαρεσκείας τῶν ἄρτοποιῶν, οὐδόλως λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν χλιοπλασιῶν ἄρτοφάγων.

Πρὸ ὀκταετίας περίπου εἰς πάντα τὰ κέντρα συναθροίσεως, τὰ θεάτρα, τὰ καφενεῖα, τὰ ζυθοπωλεῖα καὶ τοὺς δημοσίους κήπους, εἶχον στηθῆ τράπεζαι ρουλέτας καὶ φαραῶ, ὅπου ἀπεγυμνοῦντο πλῆθος θυμάτων ἀσυστόλως καὶ ἀναφανδὸν ὑπὸ τὰς ὄψεις τῆς ἀστυνομίας. Τὸ σκάνδαλον ἐκορυφώθη ὅπως καὶ ἡ κατακραυγὴ τῶν πολιτῶν, ὃ δὲ μόνος λόγος ὁ κωλύων τὴν ἄρσιν αὐτοῦ ἦτο ὅτι αὐτὴ θὰ ἐζημίωνε κατὰ τὰς ἐκλογάς. Ἡ σπεῖρα ἐν τούτοις τῶν λωποδυτῶν ἦτο εὐάριθμος, τὰ δὲ θύματα αὐτῆς πολλά, καὶ πάντα εἶχον οἰκογενεῖας, συγγενεῖς, κηδεμόνας καὶ φίλους ματαίως ἰκετεύοντας τοὺς ἀρμοδίους ν' ἀπαγορεύσωσι τὴν ἐν ὑπαίθρῳ τοῦλάχιστον χαρτοπαιξίαν. Τὸ συμφέρον τῶν ὀλίγων κατίσχυσε καὶ πάλιν τοῦ τῶν πολλῶν καὶ τὸ βδελυρὸν θέαμα παρετάθη ἐφ' ὅλην τριετίαν, μέχρις οὗ ὁ κ. Ζαΐμης ὡς ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης ἔλαβε τὸ θάρρος ν' ἀνατρέψῃ τὰς τραπέζας τῆς ρουλέτας καὶ τοῦ βακαρᾶ καὶ νὰ παραπέμψῃ εἰς τὰ δικαστήρια τοὺς κλέπτας, ἀκόντων ὅμως καὶ διαμαρτυρομένων τῶν συνυπουργῶν του καὶ πλείστων βουλευτῶν.

Παρὰ τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις οἱ κρεοπῶλαι σφάζουσι τὰ ζῶα ἐπὶ τῶν πεζοδρομίων, χύνουσι τὰς κοιλίας καὶ τὰ ἔντερα κατὰ γῆς, μολύνουσι τὴν ἀτμοσφαῖραν διὰ βδελυρῶν ἀναθυμιάσεων καὶ γίνονται παραίτιοι τῆς ἐπικρατήσεως ἐπιδημικῶν νοσημάτων εἰς πλείστας πολυανθρώπους συνοικίας. Οἱ κάτοικοι τῶν συνοικιῶν τούτων διεμαρτύροντο, τὸ ἱατροσυνέδριον εἴλκυε τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχῶν ἐπὶ τοῦ κινδύνου καὶ ὁ Τύπος ὅλος ἐξηγεῖτο κατὰ τῆς τοιαύτης ἀσχημοσύνης. Ἀλλὰ πάντων τούτων ὑπερίσχυεν ὁ φόβος τῆς ἀπωλείας τῆς ψήφου πενήκοντάδος κρεοπῶλων. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ πάσης ἄλλης ἐπιζημίου εἰς τοὺς πολλοὺς παρανομίας καὶ ἀσχημίας, περὶ τῆς σιωπηλῶς παρεχομένης ἀδείας εἰς τοὺς λεγομένους φαρμακεμπόρους, τοὺς στερουμένους διπλώματος καὶ πάσης ἀναγκαίας γνώσεως, νὰ ἐκτελῶσι ἱατρικὰς συνταγὰς καὶ εἰς τοὺς μπακάλιδες νὰ πωλῶσιν εἰς εὐτελεῆ τιμὴν νοθευμένην κινίνην, εἰς τοὺς λαχανοπώλας νὰ καταλαμβάνωσιν ὀλόκληρον τὸ πεζοδρόμιον καὶ νὰ ἐκθέτωσι πρὸς πᾶν ἄωρος ἢ σαπρὰς ὀπώρας, εἰς τοὺς κηπουροὺς νὰ σφετερίζονται πρὸς ἄρδουσιν τῶν κήπων τῶν τὸ σπανίζον ὕδωρ τοῦ δήμου καὶ τοὺς οἰκοδομοῦντας οἰκίας νὰ καθιστῶσι διὰ τῆς συσσωρεύσεως πετρῶν, ξύλων καὶ λάκκων ἀσβέστου ἀδιάβατον ἐπὶ πολλοὺς μῆνας τὴν ὁδόν.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πολὺκροτος συναλλαγή περὶ ἧς γίνεται ἀπὸ τινος χρόνου τοσοῦτος λόγος ὡς καιριωτάτης αἰτίας παντὸς κακοῦ, τί ἄλλο εἶναι ἢ θυσία τοῦ συμφέροντος τῶν πολλῶν εἰς τοὺς ὀλίγους; Πρὸς διατροφήν τῶ ὄντι ἐνὸς ἀργομίσθου ἔχοντος μίαν ψῆφον πρέπει ν' ἀποκοπῆ τεμάχιον τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ἑκατὸν φιλοπόνων ἐργατῶν ἔχόντων ἰσαριθμοὺς ψήφους καὶ προφανῆς συμφέρον νὰ μὴ τρέφωσι τὸν κηφήνα. Οὐδὲν ἄλλο ἐν τούτοις θεωρεῖται τοσοῦτον συντελεστικὸν πρὸς ἄγρην ψήφων ὅσον ὁ πολλαπλασιασμός

τῶν περιττῶν θέσεων καὶ ἡ κηφηνοτροφία. Ταύτην κατ' ἀνάγκην ἐκαλλιέργησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον πᾶσαι αἱ κυβερνήσεις, ὁ δὲ κ. Δεληγιάννης ἐκήρυξεν ἀναφανδὸν ὅτι ἡ συναλλαγή εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος ὑπάρξεως κυβερνήσεως κοινοβουλευτικῆς.

Πῶς δύνανται τὰ ἀνωτέρω νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν στοιχειώδη λογικὴν καὶ νὰ ἐννοηθῇ πῶς συμβαίνει οἱ πολλοὶ νὰ ψηφίζωσι κατὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν συμφέροντος ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῶν ἀσυγκρίτως ὀλιγωτέρων; Τοῦτο εἶναι πολὺπλοκον ζήτημα ἢ μᾶλλον αἰνίγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιχειροῦμεν νὰ λύσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀλλ' ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἶναι ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας ὅτι ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους διεξήχθησαν μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι αἱ ἐκλογαὶ καὶ ἐσχηματίσθησαν αἱ πλειοψηφίαι. Ὁ λαὸς ἐλέγετο πρὸ τινῶν μηνῶν ὅτι κατενόησε τέλος πάντων τὴν ἀπάτην του καὶ σκοπεύει κατὰ τὰς ἐκλογὰς νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ τὰ μαῦρα σφαιρίδια εἰς τοὺς ἀποστόλους τῆς συναλλαγῆς. Ἡ μετάνοια ἐνδέχεται νὰ ἦτο εἰλικρινὴς καὶ νὰ διαρκῇ ἐν μέρει ἀκόμη, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν βλέπομεν αὐτὴν ἐκδηλουμένην δι' οὐδενὸς ἐξωτερικοῦ σημείου. Τὰ πάντα φαίνονται ἀκολουθοῦντα τὸν συνήθη αὐτῶν δρόμον. Τὸ μόνον χαρακτηρίζον τὰς παρούσας ἐκλογὰς εἶναι ἡ μεγαλειτέρα ἀπάθεια καὶ ψυχρότης τῶν ἐκλογέων. Οὗτοι ὑπὲρ οὐδενὸς κόμματος καὶ οὐδενὸς προγράμματος φαίνονται ἀποκλίνοντες μέχρι τοῦδε. Τοὺς περιοδεύοντες εἰς τὰ περίχωρα ἀποψηφίους τῶν κομμάτων ὑποδέχονται οἱ χωρικοὶ πάντας μὲν εὐγενῶς, ἀλλ' οὐδένα μετ' ἐνθουσιασμοῦ, πάντων μὲν σφίγγουσι τὴν χεῖρα καὶ προπίνουσι εἰς τὴν ὑγείαν των, ἀλλ' ὑπὲρ οὐδενὸς ἀποφαίνονται. Κατὰ τὰς παρελθούσας ἐκλογὰς ἱκανῶς εὐκόλον ἦτο νὰ μαντεύσῃ τις ἐξ ἀσφαλῶν οἰωνῶν ὑπὲρ τίνος θὰ ἀπέκλινεν ἡ ἐκλογικὴ πλάστιγξ, ἀλλὰ σήμερον τὸ ἔργον τοῦ μάντεως εἶναι τόσον ἐπισφαλές, ὥστε οὐδεὶς τῶν μετερχομένων αὐτὸ θὰ ἐτόλμα νὰ στοιχηματίσῃ μίαν μόνην δραχμὴν περὶ τῆς πληρώσεως τῆς προρρήσεώς του. Οἱ μὲν ἰσχυρίζονται ὅτι ἐν Ἀττικῇ θέλουσιν ἐπιτύχει δέκα ὑποψήφιοι τοῦ κορδονικοῦ συνδυασμοῦ, οἱ δὲ μόνον δύο, κατὰ τοὺς μὲν ὁ στρατηγὸς Σμολένσκης ἔνεκα τῆς ἀτασθάλου αὐτοῦ διαγωγῆς θέλει πνιγῆ εἰς πέλαγος μαύρων ψήφων, κατ' ἄλλους δὲ οὐ μόνον θὰ ἐπιτύχῃ, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐπιτύχῃ πρῶτος. Ὁ συνδιαλεγόμενος καθ' ὁδὸν πρὸς δέκα πολιτικούς οἰωνοσκόπους ἀκούει δέκα διαφόρους γνῶμας ἐκ διαμέτρου ἐναντίας. Περιττὸν ἐκ τούτου νὰ ἀναγράψω εἰκοτολογίας. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 239, 3.2.1899]

1. Ὅσα αφηγεῖται ἐδῶ ὁ Ροῖδης στηρίζονται σε μεγάλο βαθμὸ στην προσωπικὴ του ἐμπειρία ἀπὸ τὸ ατύχημά του τὸν Ἰούλιο τοῦ 1885. Αντιγράφω τὴν αφήγησιν τοῦ ατυχήματος στην *Εφημερίδα* τοῦ Κορομηλά (29 Ἰουλίου 1885), ὅπως παρατίθεται ἀπὸ τὸν Κ.Γ. Κασίνη (Το τραγικὸ σημειωματάριον τοῦ Ροῖδη, Ἀθήνα, Φιλιππότης, 1985, σσ. 15-16): *Περιεπάει μόνος προχθὲς τὴν νύκτα κατὰ συνήθειάν του εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Συντάγματος, ἐξελθὼν τοῦ καφενεῖου Γιαννοπούλου. Ἦτο ἡ πρώτη μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥρα, καὶ ἡ πλατεῖα ἦτο ἔρημος, ὅτε ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Φιλελλήνων ἐφάνη ἐρχομένη ἐν τάχει ἄμαξα ἐκ τῶν παραμενουσῶν ἔξωθεν τῶν θεατρῶν καὶ παραλαμβανουσῶν τοὺς θεατὰς μετὰ τὸ τέλος τοῦ θεάματος. Ταυτοχρόνως ἐκ τῆς ὁδοῦ Σταδίου ἤρχετο ἀντιθέτως ἕτερα ἄμαξα ἐπίσης ἀπὸ ρυτῆρος ἐλαύνουσα. Πρὶν τὸ ἐννοήσῃ ὁ κ. Ροῖδης, εὐρέθη μεταξύ τῶν δύο ἄμαξῶν· οἱ ἵπποι εὐτυχῶς δὲν τὸν ἤγγισαν, ἀλλ' ἐκ τῆς πτώσεως ἔπαθε κάταγμα πλάγιον εἰς τὴν σιαγόνα, καὶ τὸ πάθημα τοῦτο δυστυχῶς δὲν εἶνε πολὺ ἐλαφρόν. (Σ.τ.Ε.)*

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 17 Ἰουλίου 1899

Προχθὲς ἔληξαν αἱ ἐργασίαι τῆς παρουσίας βουλευτικῆς συνόδου καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀντιπροσώπων, ἀφοῦ ἐπρονόησαν περὶ τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος, ἀπήλθον εἰς τὰς ἐπαρχίας των ὅπως φροντίσωσι καὶ περὶ τῶν ἰδίων. Ἡ σύνοδος αὕτη ὑπῆρξεν ἐκ τῶν βραχυτάτων, ἂν ὑπολογισθῇ ἡ διάρκειά αὐτῆς κατὰ μῆνας ἢ καὶ ἡμέρας, ἀλλ' ἂν ὑπολογίσωμεν

αυτήν κατὰ ἐργασίμους ὥρας, οὐδεμίαν ἴσως ἄλλην δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν μακροτέραν αὐτῆς, διότι ἡ διάρκεια ἐκάστης συνεδριάσεως ὑπῆρξεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δωδεκάωρος. Αἱ ὀλονυκτίαι ἀπὸ σπανίων ἐξαιρέσεων, ὅπως ἦσαν πρότερον, κατήνησαν κατὰ τὴν λήξασαν σύνοδον κανῶν. Εἰς τὰ γένη τῶν νυκτοβίων, ὅσα περιγράφουσιν ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, τὰς γλαῦκας, τοὺς μπούφους, τὰς στρίγας καὶ τοὺς θῶας, πρέπει ἤδη νὰ προστεθῶσι καὶ οἱ Ἕλληνες βουλευταί. Ἄλλ' ὑπῆρξεν ἀρα ἡ γενομένη ἐργασία ἀνάλογος τῆς τοσαύτης ἀγρυπνίας; Ἄν μὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ποσόν, ἀδύνατον εἶναι ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ψηφισθέντων νομοσχεδίων ἦτο πράγματι μέγας ἄλλ' ἂν ἐκτιμῶμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν, δύσκολον εἶναι νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἦτο ἡ τῶν μὴ ψηφισθέντων. Ἐνῶ τῶ ὄντι τὰ μεταβληθέντα εἰς νόμους τοῦ κράτους ἦσαν σχεδὸν πάντα ὑπηρεσιακὰ καὶ ἐπουσιώδη, τὰ μὴ δυνηθέντα νὰ προχωρήσωσι πέρα τῆς δευτέρας ἀναγνώσεως ἦσαν τὰ μόνα πράγματι ἀναμορφωτικὰ καὶ σωτήρια. Πῶς δὲ συνέβη ταῦτα μόνα νὰ παραγκωνισθῶσιν, ἐνῶ ὑπὲρ μόνων τούτων ἐνδιεφέρετο τὸ ἔθνος καὶ ἦσαν κεκηρυγμένοι ὑπὲρ αὐτῶν ὁ βασιλεὺς, ἡ κυβέρνησις, ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς, ὁ Τύπος καὶ ἡ κοινὴ γνώμη; Τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς ἀπὸ πολλοῦ μὲν λανθανούσης ὑπάρξεως, ἀλλὰ μόνον ἐσχάτως ἀσυστόλου ἐφαρμογῆς καὶ ἀνεπιφυλάκτου ἀνακηρύξεως νέου τινὸς πολιτικοῦ δόγματος, δυναμένου νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: «ὅτι αἱ μειονοψηφίαι ἔχουσι τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ παραλύουν τὴν λειτουργίαν τῆς Βουλῆς δι' ἐνστάσεων περὶ ἀπαρτίας ἢ, ἂν ἡ κυβέρνησις δύναται μὲ μόνους τοὺς φίλους τῆς νὰ σχηματίσῃ ἀπαρτίαν, διὰ κωλυσιεργικῆς φλυαρίας πρὸς ματαίωσιν τῶν νομοσχεδίων ὅσα θεωρεῖ ἡ μειονοψηφία ὡς ἀσύμφορα εἰς τὸ ἔθνος».

Μέχρις ἐσχάτων πάντες ἐπίστευον, ὅτι τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπικρατήσεως τῆς γνώμης τῶν περισσοτέρων, τὰ δὲ δικαιώματα τῶν μειονοψηφούντων περιωρίζοντο εἰς μόνον τὸν αὐστηρὸν ἔλεγχον καὶ τὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ψήφου αὐτῶν καταπολέμησιν τῶν ἀπαρεσκόντων αὐτοῖς μέτρων τῆς ὑποστηριζομένης ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας κυβερνήσεως, οὐδεὶς δὲ ἔτυχέ ποτε νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ μειονοψηφία δύναται νὰ ὑποκατασταθῇ εἰς τὰ δικαιώματα τῆς πλειονοψηφίας καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησιν αὐτῆς ματαιοῦσα τὴν θέλησιν τῆς πλειονοψηφίας.

Τὸ ἀνωτέρω θεμελιώδες κοινοβουλευτικὸν δόγμα ἔθεωρεῖτο ὡς ἐξ ἴσου ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅσον καὶ γεωμετρικὸν θεώρημα τοῦ Εὐκλείδου, ἀλλὰ σήμερον κηρύττεται ἀπαρχαιωθέν. Ἡ κυβέρνησις δύναται νὰ ἔχῃ ὅσον δήποτε κραταιὰν πλειονοψηφίαν ἢ καὶ ἀπαρτίαν, αὐταὶ ὅμως εἰς οὐδὲν ὠφελοῦσι αὐτήν, ἀφοῦ ἀναγνωρίζεται εἰς τὴν μειονοψηφίαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ψήφισιν παντὸς νόμου. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ καὶ συμφωνήσωσι δέκα ἢ καὶ πέντε μόνον ῥήτορες νὰ καταλαμβάνωσιν ἀλληλοδιαδόχως τὸ βῆμα καὶ νὰ μένωσιν ἐπ' αὐτοῦ ὀλοκλήρους ὥρας. Τοῦτο εἶναι εὐκολώτατον, ὅταν ἀποφασίσῃ τις ν' ἀγορεύῃ χωρὶς νὰ λέγῃ τίποτε καὶ ἔχῃ τὸ θράσος νὰ ὁμολογῇ, ὅτι μόνος αὐτοῦ σκοπὸς εἶναι νὰ ἐμποδίσῃ τὴν Βουλὴν νὰ ἐργασθῇ, διότι κατὰ τὴν κρίσιν του εἶναι ἐπιζήμιος εἰς τὸ ἔθνος ἡ ἐργασία αὐτῆς.

Πῶς ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ κρίσις τῶν ὀλιγίστων εἶναι ὀρθοτέρα τῆς τῶν πολλῶν, ὅταν τοὺς ὀλίγους τούτους οὐδεμία διακρίνει ἀνεγνωρισμένη ὑπεροχὴ οὔτε πνεύματος, οὔτε χαρακτῆρος, οὔτε κοινωνικῆς θέσεως, οὔδ' ἄλλου τινὸς πλεονεκτήματος δεκτικῆς ἀκριβοῦς ἐκτιμήσεως; Τὸ δόγμα τῆς ἐπικρατήσεως τῆς πλειονοψηφίας δύναται νὰ ἔχῃ ὅσα δήποτε ἐλαττώματα, πλὴν ὅμως αὐτοῦ οὐδὲν ὑπάρχει ἄλλο ἐπίδεκτικὸν πρακτικῆς ἐφαρμογῆς. Τὸ μόνον ὅπερ δύναται νὰ γείνη ὑπὲρ τῆς μειονοψηφίας εἶναι ἡ ἐξασφάλισις εἰς αὐτὴν τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐλέγχου. Αὕτη εἶναι ἐλευθέρων ν' ἀγωνισθῇ ὅπως πείσῃ τὴν Βουλὴν καὶ τὸ ἔθνος, ὅτι ἡ γνώμη τῆς εἶναι ἡ ὀρθο-

τέρα, τὸ δικαίωμα ὁμως νὰ ἀναστέλλῃ κατ' ἀρέσκειαν τὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος οὔτε συμφέρει οὔτε δύναται νὰ δοθῇ αὐτῇ ἄνευ ἀναιρέσεως αὐτοῦ τοῦ πολιτεύματος, τοῦ ἐπ' οὐδεμιᾶς ἄλλης βάσεως δυναμένου νὰ στηριχθῇ ἢ ἐπὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς γνώμης τῶν πλειόνων. Αἱ ἀποχωρήσεις ἀπὸ τῆς Βουλῆς καὶ ἡ συστηματικὴ κωλυσιεργία ἄγουσιν εἰς πλήρη ἐξάρθρωσιν τῆς πολιτικῆς μηχανῆς, ἣν οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τῶν μισούντων τοὺς θεσμοὺς τοῦ ἔθνους δύναται νὰ ἐπιθυμήσῃ. Τοιαύτην τακτικὴν μετέβληθον μόνοι οἱ Φαινεᾶνες καὶ οἱ Ἴρλανδοὶ ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ, διὰ τὸν λόγον ὅτι μισοῦσι τοὺς Ἄγγλους καὶ θεωροῦσι τὴν ἔκλυσιν καὶ τὸ χάος ὡς δειὰ μικρότερα τοῦ ζυγοῦ αὐτῶν. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ ρηθῇ περὶ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Τσέχων, τῶν ἐπιδιωκόντων σκοποὺς ἐθνικοὺς καὶ φυλετικοὺς ἔστω καὶ ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον δὲν θεωροῦσιν ὡς πατρίδα αὐτῶν. Τίς ὁμως δύναται νὰ ὑποτεθῇ Ἑλλῆν μισῶν τὸ ἑλληνικὸν κράτος καὶ εὐχόμενος τὸ κακὸν αὐτοῦ; Ἀδύνατον ἐν τούτοις εἶναι ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι οἱ κωλυσιεργοῦντες πολιτεύονται ὡς ἂν ἦσαν οἱ ἀποσπνδοτάτοι αὐτοῦ ἐχθροὶ πράττοντες πρὸς παράλυσιν καὶ ἐξάρθρωσιν τοῦ πολιτεύματος πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ συντελέσῃ πρὸς παράλυσιν, ἐξάρθρωσιν, ἐξουδένωσιν καὶ γελωτοποίησιν αὐτοῦ.

Πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τοῦ νεοχαράκτου τούτου δόγματος, ὅτι θεμιτὸν καὶ συμφέρον εἶναι νὰ χορηγηθῇ εἰς τοὺς ὀλίγους τὸ δικαίωμα νὰ ματαιώνωσι τὴν ἀπόφασιν τῶν πολλῶν, ὡσάκις θεωροῦσιν αὐτὴν ἐσφαλμένην, ὑποθέσατε πρὸς στιγμήν αὐτὸ ἐφαρμοζόμενον πλὴν τῆς Βουλῆς καὶ εἰς τὰς συνεδριάσεις τῶν ἄλλων πολυμελῶν σωμάτων, τῶν δικαστηρίων λ.χ., τοῦ ἐλεγκτικοῦ συνεδρίου, τῆς ἱεραῆς Συνόδου, τῶν συμβουλίων τῶν Τραπεζῶν ἢ τῶν ἀνωνύμων ἑταιριῶν· πιστεύετε ὅτι θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ λειτουργία τῆς δικαιοσύνης, τοῦ ἐλέγχου, τῆς Ἐκκλησίας ἢ τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἂν καθιεροῦτο τὸ ἔθιμον, ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς τὴν μειονοψηφίαν νὰ παρακωλύῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς πλειονοψηφίας; Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, οὐς νομίζω ὅλως περιττὸν νὰ μνημονεύσω, ἀδύνατος εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους λειτουργία τῆς Βουλῆς.

[Ταχυδρόμος, αρ. 371, 20.7.1899]

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 31 Ἰουλίου 1899

Ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς δὲν ἐφημίζετο ἐπὶ πολλῇ προνοίᾳ καὶ συνέσει, ἀλλ' ἐθεωρεῖτο μᾶλλον ἀγόμενος ὑπὸ τῶν συγκινήσεων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τῆς στιγμῆς καὶ μᾶλλον ἄλλου εὐδημαγωγῆτος. Εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ἐπηρεάζεται ὅσον οὗτος ὑπὸ τῶν μεταβολῶν τῆς θερμοκρασίας. Πρόχειρον τούτου ἀπόδειξιν παρέχει ἡμῖν ἡ συμπεριφορὰ αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος τῆς ὑδρεύσεως τῶν Ἀθηνῶν. Ὅτι τοῦτο εἶναι διὰ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τὸ σπουδαιότερον πάντων καὶ ὅτι ἐκ τῆς λύσεως αὐτοῦ ἐξαρτᾶται, ἂν οὐχὶ ἡ ὑπαρξις ἢ ἡ ἀνυπαρξία τῆς πόλεως ἡμῶν, ὡς λέγουσιν οἱ ἀγαπῶντες τὰς λυρικὰς ὑπερβολάς, ἀλλ' ἡ πρόοδος τοῦλάχιστον ἢ ἡ στασιμότης καὶ ὀπισθοδρόμησις αὐτῆς, τοῦτο πάντες ὁμολογοῦσιν. Οὐδεὶς μὲν ὑπάρχει κίνδυνος ν' ἀποθάνωσιν οἱ Ἀθηναῖοι τῆς δίψης, βέβαιοι ὁμως εἶναι, ὅτι ἂν δὲν εὐρεθῇ τρόπος ν' αὐξήθῃ τὸ ποσοῦν τοῦ ὕδατος, ἀδύνατον εἶναι ν' αὐξήσῃ ὁ πληθυσμὸς, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ὑπάρχων εἶναι καταδεδικασμένος εἰς βίον ἄθλιον καὶ μαρασμώδη ὡς ἀνεπαρκῶς ποτιζόμενος κῆπος. Ἄν δὲν ἀπειλῇ ἡμᾶς κυριολεκτικῶς ἡ δίψα, μᾶς ἐνοχλεῖ βεβαίως ὁ κονιορτὸς καὶ ἡ ἀκαθαροσία. Ταῦτα ἤρκουν, πιστευόμεν, ὅπως λάβωμεν τὸν κόπον νὰ θεωρήσωμεν τὴν λειψυδρίαν ὡς ζήτημα σοβαρὸν καὶ προνοήσωμεν περὶ αὐτοῦ ὡς ἄνθρωποι σοβαροί. Μετὰ λύπης ὁμως ἀναγκάζομαι νὰ ὁμο-

λογίσω, ὅτι περὶ οὐδὲν ἄλλο ἐφάνημεν τόσον ἀπερίσκεπτοι καὶ ἐλαφροί, ὑποτάσσοντες τὰς σκέψεις ἡμῶν εἰς τὰς ἐντυπώσεις τῆς στιγμῆς καὶ μεταβάλλοντες ἀπόφασιν κατὰ τὰς μεταβολὰς τοῦ θερμομέτρου. Κρίνετε μόνοι περὶ τούτου. Ὁ καύσων καὶ ἡ ξηρασία ἔτυχεν ἐφέτος ν' ἀναπτυχθῆ πρωϊμώτατα. Ἀπὸ τῶν μέσων Ἰουνίου περιέλουεν ἡμᾶς ὁ ἰδρώς, ἐστείρευον πᾶσαι τῆς πόλεως αἱ κρῆναι καὶ τὸ ὕδωρ ἀπεκόπτετο ἀπὸ πάσης οἰκίας. Μία τότε ἀντήχη ἀνὰ πᾶσαν τὴν πόλιν κραυγὴ «Νερό, νερό, ἀντὶ πάσης θυσίας». Ἡ ὄργη τῶν Ἀθηναίων ἐστρέφετο κατὰ τῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν ἔλλειψιν νεροῦ δημοτικῶν ἀρχόντων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς ἀσπλάγχχνου κυβερνήσεως τῆς μὴ λυπουμένης τοὺς διψῶντας Ἀθηναίους. Ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης πίεσεως καὶ τὴν ἀντήχησιν τοιούτων κραυγῶν ἔσπευσεν ἡ κυβέρνησις νὰ συνομολογήσῃ τὴν περὶ μετοχετεύσεως τῶν ὑδάτων τῆς Στυμφαλίας σύμβασιν μετὰ τῆς ἐταιρίας τῶν ἐργοληψίων. Τοσαῦτα περὶ τῆς συμβάσεως ταύτης ἐρρέθησαν καὶ ἐγράφησαν καὶ τόσον ἐκ διαμέτρου ἐναντία, ὥστε δύσκολον ἀληθῶς εἶναι ν' ἀποφανθῆ τις περὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς. Τοῦτο δὲ μόνον θετικῶς δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι, κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας, ἂν ἐτόλμα τις ν' ἀντείπῃ κατὰ τῆς δι' οἰουδήποτε τρόπου προμηθείας ὕδατος, θὰ ἐκινδύνευε νὰ λιθοβοληθῆ. Ἡ διάθεσις ὅμως τοῦ κοινοῦ δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταβληθῆ. Εἰς τοῦτο ἐνδέχεται μὲν νὰ συνετέλεσαν καὶ ἄλλα αἴτια, τὸ κυριώτερον ὅμως εἶναι τὸ ἐξῆς, ὅτι κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰουλίου, ἀκριβῶς καθ' ἣν ἐποχὴν ἔπρεπε ν' ἀρχίσωσι τὰ κυνικὰ καύματα, τὸ θερμομέτρον ἤρχισε παρ' ἐλπίδα νὰ καταβαίνει καί, σπάνιον ἐν Ἀθήναις ἐν ὥρᾳ θέρους φαινόμενον, ἔβρεξεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κατὰ σειράν. Τὰ ὀλίγα ἡμῶν δένδρα ἀπὸ τεφροχρῶν ἔγειναν καὶ πάλιν πράσινα καὶ ἤρχισαν νὰ ρέωσιν αἱ ξηρανοθεῖσαι βρύσεις. Τότε μόνον ἐτόλμησαν νὰ προβάλωσιν εἰς τὸ μέσον οἱ ἀντίπαλοι τῆς συμβάσεως ἀγωνιζόμενοι νὰ πείσωσι τοὺς Ἀθηναίους ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη βίας, ὅτι τῆς κυρώσεως τοῦ συμβολαίου πρέπει νὰ προηγηθῆ ἀκριβῆς μελέτη μηχανικοῦ τῆς ἐμπιστοσύνης ἡμῶν, ὅτι τὰ κέρδη τῆς ἐταιρίας θ' ἀνέλθωσιν εἰς πολλὰς δεκάδας ἑκατομμυρίων, ὡς ἀποδεικνύει ἡ κατ' ἄλλατα ὕψωσις τῶν μετοχῶν αὐτῆς εἰς τὸ διπλάσιον τῆς προτέρας ἀξίας. Διατὶ νὰ χαρίσωμεν τὰ ἑκατομμύρια ταῦτα εἰς τοὺς ἐργολάβους καὶ τοὺς κερδοσκόπους, ἐνῶ τὴν ἔχῃ ἀνάγκη αὐτῶν ὁ πτωχὸς δῆμος Ἀθηναίων; Τὸ κήρυγμα τοῦτο, συντρέχοντος τοῦ προσφάτου λουσίματος τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς βροχῆς, ἤρκεσεν ὅπως μεταβάλῃ τὸ ρεῦμα τῆς κοινῆς γνώμης. Οἱ πρὸ μιᾶς ἐβδομάδος φοβούμενοι μὴ διψήσωσιν, ἤρχισαν νὰ τρέμωσι μὴ γελασθῶσιν εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἐζήτησαν βροντοφώνως «ἀντὶ πάσης θυσίας». Ἡ ἀντίδρασις προέβη εἰς τοσοῦτον, ὥστε ὠργανώθησαν συλλαλητήρια κατὰ τῆς ληστρικής συμβάσεως. Οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι οἱ διὰ κραυγῶν ἀναγκάσαντες τὴν κυβέρνησιν νὰ συνομολογήσῃ αὐτὴν ἔσπευσμένως καὶ ἀμελετήτως, κατάρθωσαν δι' ἄλλων κραυγῶν νὰ ἐμποδίσωσι τὴν Βουλὴν νὰ τὴν ψηφίσῃ. Οὐδ' ἦτο αὕτη ἡ τελευταία μεταπήδησις τῆς γνώμης τοῦ ἀστάτου δήμου. Ἀπὸ τινων ἡμερῶν παρατηροῦνται συμπτώματά τινα μετανοίας ἐπὶ τῇ ματαιώσει τῆς συμβάσεως. Ταῦτα δὲν ἐκδηλοῦνται μὲν θορυβωδῶς καὶ ὠρισμένως ἴσως ἐξ αἰδοῦς, ἀλλὰ καὶ πάλιν περὶ οὐδενὸς ἄλλου γίνεται λόγος ἢ περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ φέρωμεν ὅσον τάχιστα ἄφθονον ὕδωρ. Τὸ δημοτικὸν συμβούλιον, ἂν καὶ ἡ μόνη περιουσία του εἶναι τετρακοσίων χιλιάδων δραχμῶν χρέος, ἐψήφισε πίστωσιν ἑκατὸν χιλιάδων πρὸς ἄμεσον πρόσκλησιν ἐξ Εὐρώπης μηχανικοῦ, ὅπως μελετήσῃ τὸ ζήτημα τῆς ὑδρεύσεως ἢ Βιομηχανικῆ ἀπεφάσισε νὰ δαπανήσῃ δρ. 150,000 πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ἡ κυβέρνησις παρακαλεῖται νὰ καταβάλῃ ἴσον ποσόν. Ἡ ὑδρομανία τείνει οὕτω νὰ λάβῃ πάλιν ὀξὺν χαρακτήρα, τοῦ δὲ νέου τοῦτου παροξυσμοῦ οὐδένα ἄλλον βλέπομεν λόγον, εἰμὴ μόνον, ὅτι ἡ θερμοκρασία ἀνῆλθε πάλιν εἰς τριάκοντα πέντε βαθμούς καὶ ἀντὶ ἀέρος ἀναπνέομεν πυρακτωμένον κονιορτόν. Ἐκ πάντων τούτων δὲν πιστεύομεν ὅτι δύναται νὰ προκύψῃ σπουδαῖόν τι ἀποτέλεσμα. Ἡ ἀστασία καὶ ἡ παλιμβουλία τῶν Ἀθηναίων ἀπήλπι-

σεν ἡμᾶς. Οὗτοι δὲ φαίνονται εὐδιάθετοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς θυσίας πρὸς προμήθειαν ὕδατος εἰμὴ μόνον κατὰ τὰς ἡμέρας, ὅτε καταντῶσιν ἀνυπόφορα τὰ βάσανα τῆς λειψυδρίας. Ἀπὸ δέκα ἤδη ἐτῶν παριστάμεθα εἰς τὸ αὐτὸ θέαμα ἀνὰ πᾶν θέρος. Οἱ Ἀθηναῖοι φωνάζουσιν ἐφ' ὅσον βασανίζονται, καὶ εὐθὺς ἔπειτα ἠσυχάζουσι καὶ λησμονοῦσι. Διὰ νὰ λυθῇ τὸ πολύκροτον τοῦτο ζήτημα τοῦ ὕδατος, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ συμβῇ ἀτμοσφαιρική τις ἐπανάστασις καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ τὰ κυνικὰ καύματα οὐ μόνον κατὰ τὸ θέρος, ἀλλὰ καὶ τὸ φθινόπωρον καὶ τὸν χειμῶνα. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 382, 3.8.1899]

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Ὀκτωβρίου 1899

Ἰκανῶς ἀπροσδόκητον ζήτημα συνταράσσει καθ' ἑκάστην ἀπὸ δέκα ἡμερῶν τὸν ἡμέτερον Τύπον. Ἡ ὑπόθεσις δὲν εἶναι νέα, διότι περὶ οὐδενὸς ἄλλου πρόκειται ἢ περὶ τοῦ ἀν εἶναι πρέπον καὶ συμφέρον νὰ μεταφρασθῇ εἰς τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν ἡ Ἁγία Γραφή καὶ μάλιστα τὸ Εὐαγγέλιον. Περὶ τούτου συνεκροτήθη ἄλλοτε, πρὸ τεσσαράκοντα ἤδη ἐτῶν, μακρὰ καὶ πεισματώδης ἔρις μεταξύ Οἰκονόμου καὶ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα. Πάντα ὅσα ἠδύναντο νὰ ρηθῶσι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτῶν κατὰ πλάτος, τοῦ μὲν Οἰκονόμου ἀποκηρύττοντος ὡς ἔργον περιττόν, μάταιον καὶ μάλιστα ἀσεβὲς τὴν μετάφρασιν, τοῦ δὲ Βάμβα θερμῶς συνηγοροῦντος ὑπὲρ αὐτῆς ὡς εὐεργετικῆς καὶ σωτηρίου. Καὶ ὁ μὲν Οἰκονόμος κατηγορήθη ὡς ἐπὶ ἀμοιβῇ ἀντιπροσωπεύων τὰς τότε κλίσεις Δυναμέως τινος, ὁ δὲ Βάμβας ὡς ἐκ συμφέροντος ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς προτεσταντικῆς προπαγάνδας. Πάντα ταῦτα εἶχον λησμονηθῆ πρὸ πολλοῦ, ὅτε ἐσχάτως ἤρξατο πάλιν ἀνακινούμενον τὸ ζήτημα, ἀλλ' ὑπὸ ὄρους ἐκ διαμέτρου ἐναντίους. Ἡ Ρωσία φαίνεται μεταβαλοῦσα φρόνημα, διότι ἐκεῖθεν προήλθε καὶ μετεδόθη ἡμῖν ἡ ἰδέα τῆς μεταφράσεως, οἱ δὲ ἐνταῦθα ἐτοιμαζόμενοι νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς οὐ μόνον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὄργανα τῆς προτεσταντικῆς Βιβλικῆς Ἐταιρίας, ἀλλὰ κηρύττουσι μεγαλοφώνως ὅτι τὴν νεοελληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐπεχείρησαν, ὅπως ἀντιτάξωσιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀφειδῶς διανεμομένην ἐπὶ σκοπῷ προσηλυτισμοῦ καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις σκοπίμως ἄπιστον μετάφρασιν τῶν Διαμαρτυρομένων.

Τὸ περιεργότατον ἐν πᾶσι τούτοις εἶναι ὅτι ἀπὸ τῆς ἔριδος ταύτης ἀπέχουσι τελείως οἱ καθηγηταὶ ἡμῶν τῆς θεολογίας καὶ οἱ κληρικοί, ὁ δὲ ἀγὼν διεξάγεται ἀποκλειστικῶς μεταξύ πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ δημοσιογράφων, πρωταγωνιστούντων τοῦ κ. Θ. Δεληγιάννη καὶ τοῦ κ. Λεβίδου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν συντακτῶν τῆς «Ἀκροπόλεως», τῆς «Ἐφημερίδος» καὶ τῶν «Καιρῶν» ἀφ' ἑτέρου. Τί παθόντες οἱ κκ. Δεληγιάννης καὶ Λεβίδης ἐθεώρησαν πρέπον ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῆς μεταφράσεως καὶ τίνας λόγους ἔχουσι νὰ ὑπερμαχῶσιν αὐτῆς τόσον θερμῶς οἱ κκ. Γαβριηλίδης καὶ Ρούκης, τοῦτο δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ μαυτεύσωμεν. Τὸ ζήτημα, καθ' ὃν τρόπον ἐτέθη, οὐδὲν ἔχει τὸ δυνάμενον νὰ ἐμπνεύσῃ ἰδιάζον ἐνδιαφέρον καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ ἐξεγείρῃ μέχρι μανίας πρωθυπουργούς, ὑπουργούς, βουλευτὰς ἢ δημοσιογράφους, οὐδόλως συνεχόμενον μετὰ τῆς Ἐκκλησίας ὡς θεσμοῦ τοῦ κράτους. Οὐδεὶς τῶ ὄντι ἐπρότεινε νὰ μεταβληθῶσι τὰ ἐν τοῖς ναοῖς ἀναγιγνωσκόμενα ἱερὰ κείμενα καὶ ν' ἀντικαταστήσῃ ἢ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἀνάγνωσις τῆς μεταφράσεως τὴν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Περὶ οὐδεμιᾶς πρόκειται καινοτομίας καὶ οὐδὲ σικιὰ προβάλλει κινδύνου σχίσματος ἐκκλησιαστικοῦ. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν, τὸ ζήτημα περιορίζεται εἰς τοῦτο μόνον, ὅτι ἄνδρες τινὲς θεοσεβεῖς καὶ πιστὰ τέκνα τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὅπως ἄλλοτε, οὕτω καὶ σήμερον ἐσκέφθησαν, ὅτι συμφέρε ν' ἀποβῇ τὸ Εὐαγγέλιον προσιτὸν καὶ εὐλη-

πτον κατ' οἶκον ἀνάγνωσμα τῶν πολλῶν Ἑλλήνων, πιστεύοντες ὅτι δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἠθικωτέρους, πρῶτους καὶ κἄπως χριστιανικωτέρους. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιτάσσουν οἱ κκ. Δηλιγιάννης καὶ Λεβίδης, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον μεταφραζόμενον ἐκχυδαίζεται καὶ στερούμενον τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ κάλλους ἀποβάλλει τὴν δύναμιν νὰ ἐμπνέῃ σεβασμὸν καὶ ν' ἀνυψοῖ τὸ φρόνημα τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ἐκ τούτου θέλει ἐπέλθει ἀφεύκτως διὰ τῆς μεταφράσεως χαλάρωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἢ καὶ περιφρόνησις τῆς θρησκείας. Πρὸς κύρωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου προτείνουν τὰς πασιγνώστους πατριαρχικὰς ἀποφάσεις τὰς ἀπαγορευούσας τὰς μεταφράσεις τῶν ἱερῶν βιβλίων παραλείποντες ὅμως νὰ μνημονεύσωσι τοὺς λόγους καὶ τὰς περιστάσεις, αἵτινες ὑπηγόρευσαν ταύτας. Οὐδεὶς ἐν τούτοις ἀγνοεῖ, ὅτι ὁ λόγος δι' ὃν προέβησαν κατὰ καιροὺς οἱ Πατριάρχαι εἰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις ἦτο, ὅτι τὰς μεταφράσεις ἐπεχείρουν τὰ ὄργανα τῶν πολυπληθῶν τότε κατὰ τόπους αἱρέσεων ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ παρεισαγάγωσιν εἰς αὐτὰς τὰς κακοδοξίας των καὶ καταστήσωσιν οὕτω εὐχερέστερον τὸ ἔργον τῆς προσελκύσεως προσηλύτων. Ἄλλ' αἱ αἱρέσεις ἀπὸ πολλοῦ ἔπαυσαν χάριτι θείᾳ σπαράττουσαι τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ μετὰ τοῦ ἐξ αὐτῶν κινδύνου συνεξέλιπε καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως ὁ λόγος. Τὸ δὲ ἐπιχειρήμα τῆς μειώσεως τοῦ ὑπερόχου λεκτικοῦ κάλλους τοῦ κειμένου διὰ τῆς τροπῆς αὐτοῦ εἰς τὸ χυδαῖον ἰδίωμα ἀνέπτυξε δι' ὀλοκλήρου τόμου ὁ πολὺς Οἰκονόμος, οὐδένα ὅμως κατορθώσας νὰ πείσῃ, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι «εἰς τὸ ὑπέροχον τοῦτο κάλλος» οὐδ' ὁ ἴδιος ἐπίστευε, πολὺ ἀνώτερος τοῦ κ. Λεβίδου ὢν ἑλληνιστής. Ἀκόμη παραμένει ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν ἡ παράδοξος ἀληθῶς τοῦ Οἰκονόμου φράσις, δι' ἧς ἐν τῇ στενοχωρίᾳ του ἐπιθέτει τέλος εἰς τὴν ὑπὸ καλλιλογικὴν ἔποψιν ἔρευναν τοῦ ζητήματος. «Αἱ κατὰ τὴν φράσιν, λέγει, ἐβραΐζουσαι ξενοφωνίαι φαίνονται οὐρανοῦ τινὸς δρόσου σταγόνες καὶ ἀμάραντα τοῦ Πνεύματος ἀνθη πολὺ παρὰ τὰ ρόδα τῆς Πιερίας εὐωδέστερα». Οἱ ἱκανοὶ νὰ ἐννοήσωσι τί ἤθελε διὰ τῶν ἀνωτέρω νὰ εἴπῃ ὁ Οἰκονόμος, δύναται καὶ νὰ φοβῶνται μὴ ἐλαττωθῇ διὰ μεταφράσεως οὐχὶ «τὸ ὑπέροχον κάλλος τοῦ λόγου», ἀλλ' ἡ ἀνυπερβλήτος ἡμερωτικὴ δύναμις τοῦ Εὐαγγελίου ἡ σωζομένη καὶ ἐξ ἴσου θαυματουργοῦσα εἰς πᾶσαν γλῶσσαν. Ὅπως ἀδιάφορον καὶ ἄσχετον πρὸς τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ αἰσθήματος σεβασμοῦ καὶ κατανύξεως, ἢ ἐμπνέουσιν ἐκ μακρᾶς καὶ πατροπαραδότου συνηθείας οὐχὶ αἱ ἔννοιαι, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἦχος τῶν εὐαγγελικῶν φράσεων ἀναγινωσκομένων ἐν τοῖς ναοῖς εἰς ἐκείνους προπάντων, οἵτινες δὲν ἐννοοῦσιν ἀκριβῶς αὐτάς. Τὸ αἶσθημα τοῦτο δὲν πρόκειται νὰ ἐκλείψῃ ἢ νὰ μειωθῇ, ἀφοῦ θέλουσιν οἱ συνήθεις ἦχοι ἐξακολουθήσει ν' ἀντηχῶσιν ἀμετάβλητοι εἰς τὰ ὦτα τῶν ἐκκλησιαζομένων. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι λόγος ὅπως θεωρηθῇ περιττὸν ἢ ἄξιον μομφῆς τὸ ἔργον τῶν φρονούντων, ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ μὴ στερηθῆται ὁ λαὸς καὶ τῆς ψυχικῆς ὠφελείας ἣν δύναται ν' ἀποκομίσῃ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς κατανοήσεως τῶν εὐαγγελικῶν διδαγμάτων. Τοιαύτη εἶναι ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμη τοῦ σεβαστοῦ μητροπολίτου, ἢ ἔχουσα, νομίζομεν, κατὰ τι ἀνώτερον κύρος τῆς τῶν αὐτοκλήτων ὑπερμάχων τῆς ὑπ' οὐδενὸς κινδύνου ἀπειλουμένης Ἐκκλησίας.

[Ταχυδρόμος, αρ. 444, 15.10.1899]

Ἀθῆναι, τῇ 25 Μαρτίου 1900

Ἡ ἐπιψήφισις τοῦ προϋπολογισμοῦ κατωρθώθη ἐντὸς πέντε μόνον ἡμερῶν ἢ μᾶλλον νυκτῶν ἄνευ μεγάλης ἀντιστάσεως ἢ πολλῶν ἐνστάσεων ἀπαρτίας, τῶν ὁποίων φαίνεται λήξασα ἡ βασιλεία, ἀφ' ἧς κατώρθωσεν ἡ κυβέρνησις νὰ ἐπιβάλῃ εἰς ἑκατὸν εἰκοσιπέντε τοῦλάχιστον φίλους αὐτῆς ἀκινήσιαν ἀγάματος ἐπὶ τοῦ ἐδωλίου των ἐν ἀνάγκῃ μέχρι τῆς

πρωΐας. Τὸ δὲ κυριώτατον ἀπέναντι τῆς τοιαύτης παρατάξεως ὄπλον τῆς κωλυσιεργούσης ἀντιπολιτεύσεως κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἦτο συνεχῆς ἀναβίβασις εἰς τὸ βῆμα γελωτοποιῶν τινος, οὐδόλως ἀποκρύπτοντος ὅτι μετέρχεται τοιοῦτον ἐπάγγελμα καὶ οὐδὲν ἄλλο φιλοδοξοῦντος ἢ ν' ἀκούη περὶ αὐτὸν ἠχηρὰς ἐκρήξεις καγχασῶν. Ἡ ἑλληνικὴ Βουλὴ εἶχε πάντοτε ἓνα ἢ δύο τοιοῦτους τύπους. Ἀλησιμόνητοι ἀπέμειναν οἱ μακαρῖται Δουζίνας καὶ Δημητρακάκης. Ἡ κλίσις πρὸς τὸν γέλωτα καὶ ἐν τοῖς σπουδαίοις ἔγκειται, ὡς φαίνεται, εἰς τοῦ Ἑλληνος τὸν χαρακτήρα, ἀφοῦ καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν ἠρέσκοντο ν' ἀκροῶνται κωμικοῦ φλύακος μεταξὺ δύο τραγωδιῶν τοῦ θεοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ τραγικωτάτου Εὐριπίδου. Ὁ δὲ σημερινὸς εὐθυμοποιὸς τῆς Βουλῆς ἔλαβε παρὰ Θεοῦ τὸ χάρισμα νὰ δύναται νὰ ὀμιλῇ ἐπὶ ὀκτῶ κατὰ σειρὰν ὥρας χωρὶς νὰ λέγῃ ἀπολύτως τίποτε, ἢ τοῦλάχιστον τίποτε σχετικὸν πρὸς τὸ συζητούμενον θέμα. Ὁ ἀπὸ τοῦ βήματος λόγος του εἶναι διηνεκῆς παρέκβασις ἢ μᾶλλον διηνεκὲς παραλήρημα ἄνευ εἰρμοῦ ἢ ἐννοίας. Ἐν τῇ αὐτῇ ἀγορεύσει εὐρίσκει τρόπον νὰ μεταπηδήσῃ ἀπὸ τῶν ἀρουραίων τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν μυστελλοποίησιν τῆς σταφίδος, ἀπὸ τῆς πολιτείας τοῦ Ὁθωνος εἰς τὴν παλίρροιαν τοῦ Εὐρίπου ἢ ἀπὸ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Κολοκοτρῶνι ἐἰς τὴν ἐγκυμοσύνην ἀνυπάνδρου διδασκαλίσσης. Ταῦτα εἶναι βεβαίως ἱκανὰ νὰ κινήσωσιν εἰς γέλωτα καὶ κατάδικον ἀγόμενον εἰς τὴν ἀγχόνην. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς εἰκόνας τοῦ ἰδιορρύθμου τούτου ρήτορος πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι εἶναι ἀγαθώτατος ἄνθρωπος, οὐ μόνον ἀπέχων ἐπιμελῶς ἀπὸ πάσης προσβολῆς καὶ παντὸς πικροῦ λόγου κατὰ τῶν συναδέλφων του, ἀλλὰ καὶ ἀνεχόμενος ὁ ἴδιος μετὰ χριστιανικῆς ὑπομονῆς δηκτικούς λόγους καὶ χλευασμούς. Ταῦτα πάντα συνέτειναν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἀνεκτὸν εἰς ἀμφοτέρας τὰς πτέρυγας τῆς Βουλῆς, καίτοι φανατικώτατον ὄπαδὸν τοῦ κ. Δηλιγιάννη. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν συζήτησιν τοῦ προϋπολογισμοῦ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐπαράκαμε καὶ ἡ πλειονοψηφία ἔχασεν ἐπὶ τέλους τὴν ὑπομονήν. Ἀφοῦ ἐφλυάρησεν ὀλόκληρον τὸ ἀπόγευμα, κατέλαβε καὶ πάλιν ὁ ρήτωρ τὸ βῆμα μετὰ τὴν διακοπὴν καὶ ἤρχισε νὰ παρατάσῃ κωμικούς τραγελάφους ἐφ' ὀλοκλήρους ὥρας, ἀλλ' ἡ πλειονοψηφία δὲν εἶχε πλέον ὄρεξιν νὰ γελάσῃ. Νυστάζουσα καὶ ἐξηνητλημένη προσεκάλεσεν αὐτὸν δις καὶ τρίς νὰ κατέλθῃ τέλος πάντων τοῦ βήματος. Ἀλλ' οὕτως, ἄλλας, ὡς φαίνεται, ἔχων ὀδηγίας, ὑπεκρίνετο ὅτι δὲν ἀκούη καὶ ἐξηκολούθει νὰ κοπανίζῃ ἀέρα. Ὁ βουλευτὴς Κορινθίας κ. Χρηστόπουλος τότε ὀρμῆ πρὸς τὸ βῆμα ὅπως καταβιβάσῃ ἐξ αὐτοῦ τὸν *καραγκιόζη*, ἀλλ' εὐρίσκειται ἀντιμέτωπος τοῦ κ. Ρώμα βροντοφωνοῦντος «Δὲν ἐπιτρέπω εἰς κανένα νὰ τὸν ἐγγίση!» Περὶ τοὺς κκ. Χρηστόπουλον καὶ Ρώμαν ἔσπευσαν νὰ συνταχθῶσιν πλεῖστοι ἄλλοι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πτερύγων καὶ ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ἐφαίνετο ἐπικειμένη γρονθομαχία, ἣν εὐτυχῶς κατῶρθωσε νὰ προλάβῃ, μετὰ τῆς συνήθους αὐτῶ ψυχραιμίας παρεμβάς, ὁ κ. πρωθυπουργός. Τὸ δὲ ἀπίστευτον εἶναι, ὅτι, καὶ ἀφοῦ ἐκινδύνευσε νὰ προκαλέσῃ χειροδικίας, ἐπέμεινεν ἀκόμη ἐφ' ἱκανὴν ὥραν ἀγορεύων ὁ σκληροτράχηλος ρήτωρ. Ὅτε ἐστείρευσε ἐπὶ τέλους τῆς εὐγλωττίας του ἡ ροὴ περὶ τὴν τρίτην μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἤρξαντο ψηφιζόμενα τὰ ἄρθρα τῶν ἐξόδων τοῦ προϋπολογισμοῦ μετὰ ταχύτητος ἀστραπιαίας, ὥστε κατωρθώθη νὰ περατωθῇ ἡ ἐπιψήφισις ἐντὸς ἡμισείας ὥρας, ὑποφωσκούσης ἤδη τῆς αὐγῆς. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 577, 28. 3.1900]

ρ

Ἀθῆναι τῇ 16 Ἀπριλίου 1900

Τὴν περίσσειαν ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τῶν ἀθλητικῶν ἀσκήσεων ἤρχισαν κάπως νὰ μετριάζωσιν αἱ ἀνησυχίαι, τὰς ὁποίας ἐνέπνευσεν εἰς τινὰς τῶν παρ' ἡμῖν διδασκάλων, μὴ ἀνήκοντας πάντας εἰς τὴν χορείαν τῶν σχολαστικῶν. Οὗτοι δὲν ἀρνοῦνται βεβαίως τὴν ἐπὶ τῶν

μυώνων και ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ θάρρους εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς πάλης, τοῦ δρόμου, τῶν ἐν ρυθμῷ κινήσεων, τῶν κορνυῶν καὶ τῶν ἀλτήρων, ἀλλὰ παρατηροῦσι μόνον, ὅτι πλὴν τῶν ἑλληνοπρεπῶν τούτων ἀσκήσεων, τὰς ὁποίας ἐκληροδότησαν ἡμῖν οἱ ἔνδοξοι πρόγονοι, καλὸν θὰ ἦτο νὰ μὴ λησμονήσωμεν ἐντελῶς καὶ τὸ κληροδοτηθὲν παρ' αὐτῶν σοφώτατον παράγγελμα: «Μηδὲν ἄγαν». Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες διεκρίνοντο τῶν περὶ αὐτοὺς πρὸ πάντων διὰ τὴν τήρησιν ἀκριβοῦς μέτρου καὶ ἰσορροπίας εἰς πάντα ὅσα ἔπραττον καὶ ἐκ τούτου ἴσως κατῶρθωσαν νὰ διαπρέψωσι συγχρόνως εἰς τε τὴν παλαιστραν καὶ τὴν ἀκαδημίαν. Ἄλλ' ἡμεῖς οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν ἢ νὰ ὑπερπηδῶμεν τὸ μέτρον. Σήμερον κινδυνεύουν νὰ θυσιασθῶσιν ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα εἰς τὴν γυμναστικὴν. Ἀπὸ ἐνὸς ἤδη μηνὸς τὰ βιβλία μένουσι κλειστὰ χάριν τῶν παρασκευῶν διὰ τὰς ἐξετάσεις αὐτῆς. Δεκαπέντε ἴσως ἄλλα ἡμέραι θὰ παρέλθωσι πρὸς ἐπανάληψιν τῶν κατὰ τὸ μηνιαῖον διάλειμμα λησμονηθέντων καὶ μετ' ὀλίγον ἄρχονται αἱ θεριναὶ διακοπαί. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀπωλείας τῶν ἡμερῶν τούτων ἐπέρχεται καὶ ἄλλη τις σπουδαιότερα ἴσως εἰς τὰ γράμματα ζημία. Αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις, τὸ τρέξιμον, ἡ πάλη, τὰ ἄλματα, αἱ ὀρχήσεις καὶ αἱ ἀναρριχήσεις εἶναι βεβαίως διὰ τοὺς παῖδας ὀλιγώτερον πληκτικὰ ἢ ἡ ἀποστήθις τῶν γραμματικῶν κανόνων· ἂν δὲ προστεθῶσιν εἰς τὰ λοιπὰ αὐτῶν θέλητρα αἱ ἀναμνήσεις τῆς λαμπρᾶς πανηγύρεως τῶν ἐξετάσεων, τὰ καινουργητὰ ἐνδύματα, αἱ κυαναὶ ζῶναι, αἱ μουσικαί, ἡ παρουσία τοῦ βασιλέως καὶ τῆς αὐλῆς, τὰ χειροκροτήματα μυριάδος θεατῶν, αἱ θωπεῖαι τῶν κυριῶν, ἡ ἀπονομὴ βραβείων καὶ αἱ φιλόφρονες προσρήσεις τοῦ προσηνεστάτου πρωθυπουργοῦ, πάντα ταῦτα εἶναι ἱκανὰ νὰ κεντήσωσι τὴν φιλοτιμίαν καὶ νὰ ἐξάψωσι τὴν παιδικὴν φαντασίαν τῶν μαθητῶν πολὺ μᾶλλον πάσης ἄλλης σχολικῆς ἐπιτυχίας. Αἱ ἐξετάσεις τῶν λοιπῶν μαθημάτων δὲν τελοῦνται βεβαίως μεθ' ὅσης αἱ τῆς γυμναστικῆς λαμπρότητος, ἀλλὰ ἐν πενιχρᾷ αἰθούσῃ, ἐπὶ παρουσίᾳ οὐχὶ τοῦ ἡγεμόνος περικυκλουμένου ὑπὸ στυλποῦ ἐπιτελείου πριγκίπων, ὑπουργῶν, διπλωματῶν, καὶ ὠραίων Ἀμερικανίδων, ἀλλὰ μόνον ἐνώπιον κάπως ἀλαμποῦς ὁμίλου διδασκάλων, ἐπιτρόπων καὶ δημοτικῶν συμβούλων, ἐπιφαινομένου ἐνίοτε ἐπὶ τινὰς στιγμὰς ὡς μετεώρου τοῦ ἐπὶ τῆς παιδείας ὑπουργοῦ. Εὐκόλον εἶναι νὰ εἰκάσῃ τις τὴν ἐντύπωσιν ἐπὶ παιδικοῦ ἔγκεφάλου τῆς συγκρίσεως τῶν δύο τούτων τόσον ἀνομοίων εἰκόνων. Τὸ μόνον ἐξ αὐτῆς δυνατὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἀσυγκρίτως ἐνδοξότερον εἶναι νὰ διαπρέψῃ τις ὡς καλὸς χειριστὴς τῆς κορύνης καὶ τῶν ἀλτήρων ἢ ὡς ἀκριβὴς γνώστης τῶν τεσσάρων πράξεων τῆς ἀριθμητικῆς ἢ τῆς συζυγίας τῶν εἰς μί ρημάτων. Τὸ θέμα τοῦτο θέλει ἀπασχολεῖ διηλεκτῶς τὰς παιδικὰς κεφαλὰς καὶ περὶ οὐδενὸς ἄλλου θὰ γίνεταί λόγος ἐν τῇ αὐτῇ καὶ τοῖς διαδρόμοις τῶν σχολείων ἢ καὶ ἐν ταῖς παραδόσεσι. Πρὸ ἐτῶν πολλῶν ἐνθυμούμεθα, ὅτι ὁ ἀμερικανίζων διευθυντὴς τοῦ ἐν Σύρῳ Λυκείου ἐσκέφθη νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ ἴδρυμα αὐτοῦ ὑπερατλαντίους νεωτερισμούς, τὴν γυμναστικὴν, τὴν ἐνόργανον μουσικὴν καὶ παραστάσεις ἀπὸ σκηνῆς τραγωδιῶν καὶ ἐν αὐταῖς τῆς Ἑσθῆρ τοῦ Ρακίνα. Ἀπὸ ταύτης δὲν ἔλειψαν οὔτε πᾶσαι τῆς νήσου αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαί, οὔτε τὸ προξενικὸν σῶμα, οὔτε τὰ ἐπιτελεῖα τῶν πολεμικῶν πλοίων, οὔτε κάμμία τῶν κομψῶν τῆς Σύρου δεσποινῶν καὶ δεσποινίδων. Ἡ ἐπιτυχία τῶν τε γυμνασίων καὶ τῆς παραστάσεως ὑπερέβη πᾶσαν ἐλπίδα, καὶ τὸ Λύκειον ὑπῆρξεν ἐπὶ τινὰ χρόνον δημοτικώτατον. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς ἀξιωμαθημονεύτου ἐκείνης ἐσπερίδος παρετηρήθη, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ πρῶν ἐπιμελεῖς μαθηταὶ ἤρριξαν νὰ εὐρίσκωσι πληκτικώτερα τὰ βιβλία τοῦ Ἀσωπίου καὶ τοῦ Χορτάκη, οὐδ' ἔπαυσεν ἔκτοτε ἐκπῆπτον ὑπὸ ἐκπαιδευτικὴν ἔποψιν τὸ πρῶν πρωτεῦον ἐκπαιδευτήριον. Τοιοῦτοι ἐπὶ τῇ αὐτῇ ἀφορμῇ ἐκφράζονται σήμερον παρὰ τινων πολυπεύρων παιδαγωγῶν καὶ ἀνησύχων γονέων φόβοι. Οὗτοι ἐνδέχεται νὰ εἶναι ὑπερβολικοί, ὑπερβολὴ ὅμως θὰ ἦτο καὶ νὰ θεωρήσωμεν αὐτοὺς ἐντελῶς χιμαιρικούς. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 593, 21.4.1900]

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 19 Ἰουνίου 1900

Ὁ Τύπος, οὐχὶ ὁ πολιτικός ἀλλ' ὁ δῆθεν φιλολογικός, καὶ τὰ λαϊκὰ θεάτρα δὲν εἶναι ἴσως ὅλως ἀνεύθυνα ἐτέρου φονικοῦ δράματος, βαθέως συγκινήσαντος τὸ ἀθηναϊκὸν κοινόν. Ὡς ἴσως γνωρίζετε, ἐπλημμύρισαν ἡμᾶς ἀπὸ τινος χρόνου αἱ πωλούμεναι εἰς τὸν λαὸν ἀνὰ πεντάλεπτα ἢ δεκάλεπτα φυλλάδια κακότεχνοι μεταφράσεις τῶν βαναυσοτάτων γαλλικῶν μυθιστορημάτων. Ἀφ' ἐτέρου δὲ πᾶσαι σχεδὸν αἱ παραστάσεις τῶν λαϊκῶν θεάτρων ἔχουσιν ἐφέτος ἀντικείμενον συζυγικὰ δράματα, πρὸ πάντων δὲ τὰ «Δικαιώματα τοῦ ἔρωτος», τὰ «Δικαιώματα τῆς γυναικός», ἢ «Τενάλια», τὸ «Σπίτι τῆς Κούκλας» καὶ ἄλλαι τοιαῦται. Συζυγικαὶ ἀπιστία συνέβαινον βεβαίως ἐνίοτε καὶ παρ' ἡμῖν ὡς καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην χώραν. Αὐταὶ ὅμως ἦσαν σπάνιαι εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις, οὐδ' ὑπῆρξέ ποτε, καθ' ὅσον ἐνθυμούμεθα, ἄλλο παράδειγμα γυναικὸς τολμώσης νὰ εἶπῃ κατὰ πρόσωπον εἰς τὸν σύζυγόν της: «Ἄν σ' ἀγαπῶ πλέον· ἀγαπῶ ἄλλον· τοῦτο εἶναι δικαίωμά μου». Τοιοῦτους ἐν τούτοις λόγους ἐπέπρωτο ν' ἀκούσῃ παρὰ τῆς παμφιλτάτης του Εἰρηνοῦλας ὁ ἀτυχῆς Χατζόπουλος, ὁ ἀγαθώτατος τῶν συζύγων.

Μετὰ τῆς Εἰρήνης εἶχε συζευχθῆ πρὸ τριετίας ἐξ ἔρωτος ἀμοιβαίου, ἦτο πατὴρ δύο τέκνων καὶ μετῆρχετο εὐδοκίμως τὸ ἐπάγγελμα ζαχαροπλάστου. Πέρυσιν ἠναγκάσθη χάριν ὑποθέσεων νὰ μεταβῆ καὶ νὰ διατρίψῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπὶ τινος μῆνας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀπουσίας του ἐπεδόθη ἡ σύζυγός του, ἴσως διὰ νὰ διασκεδάσῃ τὴν πλῆξιν τῆς μοναξίας, εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν δεκαλέπτων μεταφράσεων τοῦ ἐκδότου Φέξη. Ἐκ τῶν μυθιστορημάτων πιθανῶς τούτων ἐδιδάχθη ὅτι ἀνάξιος τῆς ἀγάπης αὐτῆς ἦτο ταπεινὸς ζαχαροπλάστης καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἠγάπησεν ἐπιστήμονα, τὸν ἱατρὸν τῆς οἰκίας, ἕγγαμον καὶ πατέρα τεσσάρων τέκνων. Ὁ σύζυγος εὗρεν αὐτὴν ἐπιστρέφων οὐ μόνον ἄπιστον, ἀλλὰ καὶ ἔγκυν. Εἰς τοὺς συμβουλευόντας αὐτὸν νὰ τὴν ἀποπέμψῃ ἀπεκρίνετο κλαίων· «Τὴν ἀγαπῶ· δὲν ἔμπορῶ νὰ ζῆσω χωρὶς αὐτὴν». Τὰ πάντα θὰ ἔστεργε νὰ συγχωρήσῃ, ἴσως δὲ καὶ αὐτὸν τὸν ἔραστήν ν' ἀνεχθῆ, ἂν ἠυδόκει ἢ ἄπιστος νὰ τὸν ἐλεήσῃ. Ἀλλ' οὔτε αἱ ἱκεσίαι οὔτε τὰ δάκρυα τοῦ δυστυχοῦς ἴσχυσαν νὰ μαλάξωσι τὴν ἀπολιθωθεῖσαν αὐτῆς καρδίαν. «Θὰ ἐσκοτωνόμην, χωρὶς νὰ τὴν πειράξω, ἔλεγεν ὁ ἄθλιος εἰς τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας αὐτοῦ, ἂν δὲν ἐσυλλογιζόμην ὅτι θὰ τὴν ἔξῃ ἄλλος, ἀφοῦ ἀποθάνω». Μόνῃ ἢ φρικαλέα αὕτη ὀπτασία ὥπλισε τὴν χεῖρά του. Τὴν παρελθούσαν Τρίτην εἰσελθὼν ἀκροποδητὶ περὶ τὰ χαράματα εἰς τὸν κοιτῶνα, ὅπου ἐκοιμάτο ἡ Εἰρήνη, ἐπυροβόλησε δις κατ' αὐτῆς καὶ ἔπειτα στρέψας κατ' αὐτοῦ τὸ πολύκροτον ἐκένωσεν αὐτὸ εἰς τὸ στήθος. Καὶ οὗτος μὲν ἔπεσε νεκρὸς, ὀλίγα δὲ ὑπάρχουσιν ἐλπίδες διασώσεως τῆς βαρέως τραυματισθείσης μοιχαλίδος. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸ συζυγικὸν τοῦτο δράμα συνέβη εἰς τὰ Πιθαράδικα, συνοικίαν ὅλως λαϊκὴν, ὅπου ἐπικρατοῦσιν ἀκόμη ἀμόλυντα τὰ ἀρχαῖκὰ ἦθη καὶ αἱ ἀπρηχαιωμένα ἰδέαι περὶ τῶν γυναικείων καθηκόντων, τελείως δὲ ἀγνοοῦνται τὰ νέα δικαιώματα, τὰ ὅποια παρέχει εἰς τὰς συζύγους ἡ λεγομένη χειραφέτησις τῆς γυναικός. Πᾶσαι αἱ οἰκοκυραὶ τῆς συνοικίας ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἀμαρτωλῆς, καίτοι ἐτοιμοθανάτου, καὶ ὁμόθυμος ἀντήχησεν ὑπὲρ τοῦ προδοθέντος συζύγου κραυγὴ συμπαθείας. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἦθη τοῦ λαοῦ εἶναι ἀκόμη ἐν γένει ἀγνά, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅτι περιττὸν εἶναι νὰ περιφρουρηθῆ ἡ δημοσία ἠθικὴ διὰ τινος λογοκρισίας ἐπὶ τῶν πενταλέπτων ἀνυμνήσεων τοῦ ἐλευθέρου ἔρωτος καὶ τῶν ἐκτροχιασμῶν τοῦ νεωτάτου δραματολογίου. Πρότυπον περιοριστικοῦ κατὰ τῶν παρεκτροπῶν τούτων νόμου παρέχει ἴσως ἡ ἐπὶ Ναπολέοντος τοῦ Γ' ψηφισθεῖσα ἐν Γαλλίᾳ *Lois sur le colportage*. [...]

[Ταχυδρόμος, αρ. 635, 27.6.1900]

Σημείωση: Στὴν ἐκδοσὴ τῶν κειμένων του Ροῖδη τηρήθησαν πιστὰ ἡ ὀρθογραφία (πλην τῆς δασείας στο ρ), ὁ τονισμὸς καὶ ἡ στίξις τῆς ἐποχῆς διορθώθησαν μόνον προφανῆ τυπογραφικὰ λάθη.

Ο Εμμανουήλ Ροΐδης, φωτογραφία του Π. Μωραΐτη.